

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

พระโอรสและคตธรรม

องค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยา นภาพ

พระโอวาทและคติธรรม

ของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย

กระทรวงมหาดไทย

คำนำ

หนังสือพระโอวาทและคติธรรมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มนี้เป็นหนังสือที่รวบรวม คติธรรมคำสอน พระโอวาท และคำแนะนำ ความประพฤติสำหรับข้าราชการ ซึ่งล้วนแต่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์อันทรงคุณค่ายิ่ง

เจตนารมณ์ของหนังสือเพื่อให้รู้ถึงหัวใจสำคัญทางการปกครองตามพระปณิธานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ให้ทราบแนวคิด คติธรรม ปรัชญา อุดมการณ์ แห่งความรักชาติบ้านเมือง และให้อนุชนรุ่นหลังได้รำลึกถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงมีคุณูปการต่อแผ่นดินไทย โดยภายในหนังสือจะแสดงถึงพระโอวาท คำแนะนำ ความประพฤติสำหรับข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งทางการปกครอง และคติธรรมบางประการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้ด้วย

ในวาระเฉลิมฉลองวันประสูติครบรอบ ๑๕๐ ปี ของ สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ และครบ ๕๐ ปี ที่องค์การ ยูเนสโกประกาศยกย่องพระองค์ท่านให้เป็นบุคคลสำคัญของ โลกเป็นคนแรกของประเทศไทย ทางสถาบันตำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย จึงได้จัดพิมพ์หนังสือ เล่มนี้ เพื่อเผยแพร่ให้บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจในประวัติศาสตร์สามารถสืบค้นได้ง่ายขึ้น โดยหวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็น ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าสำหรับผู้สนใจสืบต่อไป

สถาบันตำรงราชานุภาพ
สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย
สิงหาคม ๒๕๕๖

คำแนะนำความประพฤติสำหรับข้าราชการหัวเมือง ซึ่งมีตำแหน่งในการปกครอง

คำอธิบาย

คำแนะนำนี้ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ผู้จัดการโรงเรียน
มหาดเล็ก ขอให้แต่งตั้งไว้เป็นแบบสำหรับสั่งสอนมหาดเล็ก
นักเรียน ซึ่งเป็นผู้รับราชการหัวเมืองมีอยู่โดย
มาก เมื่อแต่งตั้งแล้วมิตรสหายซึ่งเป็นข้าราชการหัวเมืองได้มา
เห็นหลายคนพากันมีความชอบใจ อยากจะให้แพร่หลายออก
ไปถึงหัวเมืองด้วย ก็เป็นความยินดีของผู้แต่งอยู่ แต่จำต้องบอก
ไว้ให้ทราบว่าเป็นของแต่งตามความคิดความเห็น
ไม่อาจอ้างว่าเป็นตำรับตำราหรือข้อบัญญัติอย่างใด

แต่ถ้าคำแนะนำนี้อาจจะทำให้เกิดประโยชน์แก่ราชการ
และทำคุณความดีให้แก่ข้าราชการได้ก็จะเป็นความยินดีและ
พอใจของผู้แต่งเป็นอันมาก

ตจ ๒๖ ๒๖๓๓๓๓

กรุงเทพฯ วันที่ ๒๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ (๒๔๔๕)

คำแนะนำ

ความประพฤติสำหรับข้าราชการหัวเมือง ซึ่งมีตำแหน่งในการปกครอง

ผู้เป็นข้าราชการ ซึ่งมีตำแหน่งรับราชการอยู่ตามหัวเมือง
ถึงจะมีสติปัญญาและวิชาความรู้เท่าใด ถ้าไม่ประพฤติตนให้
อยู่ในอธยาศัยดี โดยสมควรแก่ตำแหน่งแล้วมักจะไม่มีใครได้ดี

ในราชการ และบางทีก็กลับไปได้ความเสื่อมเสียวาสนาไปได้ บรรดาผู้ที่ทำราชการโดยมุ่งหมายเพื่อจะได้ความดีมีชื่อเสียง เกียรติยศในราชการ ต้องเอาใจใส่ในความประพฤติตนด้วย จงมาก

อธยาศัยซึ่งเป็นสำคัญของข้าราชการหัวเมืองมีอยู่ ๓ อย่าง คือ ความซื่อตรงอย่าง ๑ ความอดสาหะอย่าง ๑ และความอารีอย่าง ๑ ผู้ประกอบด้วยอธยาศัย ๓ อย่างนี้แล้ว จะเป็น ผู้ใหญ่ก็ตามหรือผู้น้อยก็ตาม ทำราชการมักจะได้ดีมีเกียรติยศ อธยาศัยดีทั้ง ๓ อย่างนั้นอย่างใด จะอธิบายต่อไปนี้

ความซื่อตรง

ความซื่อตรงที่กล่าวในที่นี้ จำแนกเป็น ๓ ประการ คือ
ความซื่อตรงต่อราชการประการ ๑
ความซื่อตรงต่อหน้าที่ประการ ๑
และความซื่อตรงต่อตำแหน่งของตนประการ ๑

ในข้อที่กล่าวว่า ความซื่อตรงต่อราชการนั้นจะต้องชี้แจง ให้เข้าใจว่าอะไรเป็นราชการ ราชการแปลว่าการขอพระราชทาน คือ การอันเป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องทรงเป็น พระราชธุระ ปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินและพระราชอาณาจักร ผู้เป็นข้าราชการก็คือ ผู้ที่พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงเลือกสรรยกย่อง ให้เป็นผู้ช่วยทำราชการ

ความมุ่งหมายของข้าราชการนั้น จำแนกโดยใจความ เป็น ๓ ประการ คือ

๑. ที่จะให้คนทั้งหลายในพระราชอาณาจักรอยู่เย็น

เป็นสุข และเป็นปกติมิให้เบียดเบียนซึ่งกันและกันประการ ๑

๒. ที่จะให้พระราชอาณาจักรเจริญบริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ และสิ่งซึ่งเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่ความสุขสำราญแก่คนทั้งหลาย ประการ ๑

๓. ที่จะป้องกันและรักษาความเป็นอิสสภาพของพระราชอาณาจักร กล่าวคือ ที่จะให้บ้านเมืองของเราคงอยู่ในความปกครองเป็นของเรา มิให้ต้องเป็นข้าของชาติอื่นประการ ๑

ที่เรียกว่าราชการ รวมอยู่ในใจความมุ่งหมาย ๓ ประการ ที่อธิบายมานี้ ผู้ที่ทำราชการไม่ว่าทำในตำแหน่งหรือหน้าที่ มีบรรดาศักดิ์ใหญ่่น้อยเพียงใด ย่อมทำราชการเพื่อประโยชน์ ๓ ประการนั้น ราชการที่แบ่งเป็นหลายกระทรวง เช่นเป็นฝ่ายทหารบ้าง ฝ่ายพลเรือนบ้างก็ดี หรือที่แบ่งต่างกันเป็นฝ่ายตุลาการ และตุลาการก็ดี หรือที่แบ่งเป็นพนักงานมีหน้าที่ต่างกันก็ดี ลึกแต่ว่าเป็นสาขาแบ่งหน้าที่กันทำเพื่อความสะดวกของราชการ แต่เมื่อรวมลงก็คงเพื่อประโยชน์ของราชการที่มีใจความ ๓ ประการดังจำแนกมานั้น

ความซื่อตรงต่อราชการ

ความซื่อตรงต่อราชการ คือ ความปลงใจและประพฤติ มุ่งหมายมั่นคงให้การทั้งปวงอันอยู่ในหน้าที่ของตนหรือที่ตน พึงจะกระทำได้ ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของราชการนั้นแหละ ชื่อว่าความซื่อตรงต่อราชการ

เมื่อว่าด้วยความประพฤติในทางซื่อตรงต่อราชการนั้น ก็คือที่จะคิดหรือทำการอันใดต้องเพ่งต่อประโยชน์ของราชการ

กล่าวคือ ความสุขสำราญของมหาชนทั่วไป ความเจริญของบ้านเมือง และความป้องกันรักษาอิสรภาพของพระราชอาณาจักร เป็นใหญ่ยิ่งกว่าประโยชน์ตน หรือประโยชน์เอกชนอื่นๆ และพึงระวังอย่าให้ความคิดและการที่กระทำเป็นเครื่องเสื่อมเสียประโยชน์ของราชการที่วามานี้ได้เป็นอันขาด

ความซื่อตรงต่อหน้าที่

ความซื่อตรงต่อหน้าที่นั้น คือ เมื่อตนได้รับราชการในหน้าที่ใด ต้องตั้งใจทำให้ราชการในหน้าที่ของตนเป็นอย่างดีที่สุดที่จะเป็นได้ ถึงว่าจะเป็นการลำบากเหนื่อยแก่ตนเพียงไร หรือแม้ที่สุดจะต้องเข้าไปใกล้ต่อภัยอันตรายเท่าใดก็ไม่ละทิ้งหน้าที่และไม่ปล่อยให้ราชการในหน้าที่ของตนเสื่อมเสีย นี้แหละชื่อว่าความซื่อตรงต่อหน้าที่

หน้าที่นั้นให้พึงเข้าใจว่าเป็น ๓ ชั้นโดยลำดับกัน คือ หน้าที่ในตำแหน่งของตนชั้น ๑ หน้าที่ที่ตนเป็นข้าราชการชั้น ๑ และหน้าที่ที่ตนเป็นข้าแผ่นดินชั้น ๑ หน้าที่ทั้ง ๓ ชั้นนี้เป็นลำดับกัน โดยอธิบายว่า

หน้าที่ในตำแหน่งนั้น คือ หน้าที่เฉพาะตำแหน่งของตนในราชการ เช่น ตนเป็นพนักงานคลัง ย่อมมีหน้าที่ในการทำบัญชี และรับเก็บจ่ายเงินหลวง การเหล่านี้เป็นหน้าที่ของตน โดยเฉพาะผู้มีตำแหน่งอยู่ในพนักงานใด ต้องถือว่าหน้าที่ของตนในพนักงานนั้นเป็นสำคัญ

ยังหน้าที่ที่เป็นข้าราชการนั้น คือ หน้าที่อันร่วมกันในข้าราชการทั้งปวง เช่น เวลา มีราชการสำคัญเกิดขึ้น หรือมี

ราชการหนักหนาเกิดขึ้น แต่หากราชการนั้นอยู่ในตำแหน่งของผู้อื่น การเหล่านี้ย่อมเป็นราชการ แม้มิใช่การในแผนกของตน ก็ต้องเอาใจใส่ช่วยทำโดยเต็มกำลัง ตามหน้าที่ของราชการ จำต้องช่วยราชการ จะเพิกเฉยเสียโดยถือว่ามีใช้ราชการในตำแหน่งของตนนั้นไม่ได้

ส่วนหน้าที่ของข้าแผ่นดินนั้น คือ รักษาความประพฤติของตนให้เป็นไปโดยชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมายซึ่งบังคับให้คนทั้งหลายประพฤติทั่วกัน คือ ที่มีให้เบียดเบียนกันเป็นต้น ต้องเข้าใจว่าบรรดาคนทั้งหลายถึงจะต่างโดยยศถาบันดรศักดิ์สูงต่ำเพียงใดนอกจากพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียวแล้ว ก็ย่อมนับว่าเป็นข้าแผ่นดินด้วยกันทุกคน มีหน้าที่ในส่วนที่เป็นข้าแผ่นดินเป็นอย่างเดียวกันทุกคน

ความซื่อตรงต่อตำแหน่ง

ความซื่อตรงต่อตำแหน่งนั้น คือ ต้องเข้าใจว่าผู้ที่ป็นข้าราชการมีตำแหน่ง ย่อมเป็นผู้ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงชุบเลี้ยง โดยได้เลือกสรรเห็นว่าเป็นผู้มีคุณวุฒิและความดียิ่งกว่าคนทั้งหลายเป็นอันมาก ทั้งประกอบด้วยความสัตย์และสุจริตควรเป็นที่เชื่อถือ จึงได้โปรดแต่งตั้งให้มีอำนาจและหน้าที่ในราชการ เพราะฉะนั้นผู้ป็นข้าราชการเมื่อรู้สึกอยู่เช่นนี้ต้องประพฤติตนให้อยู่ใน

ความสัตย์ คือ พุดหรือทำอะไรให้เป็นที่น่าเชื่อถือได้แน่นอน ไม่ปิดโป้โลเลประการ ๑

อยู่ในความสุจริต คือ ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวงคดโกงผู้หนึ่ง

ผู้ใดประการ ๑

และต้องประพฤติภททิกิริยาและวาจาให้เป็นผู้ดีอันสมควรแก่ตำแหน่งของข้าราชการด้วยประการ ๑ นี้แหละจัดว่าชื่อตรงต่อตำแหน่ง ที่ว่าความประพฤติภททิกิริยาและวาจาให้เป็นผู้ดีสมกับตำแหน่งนั้น ความขื่อนี้อ่าหลงเข้าใจว่า การที่พูดจาหรือทำท่าวางโตให้คนเห็นว่าเป็นขุนนางนั้น เป็นการสมควรแก่ภททิกิริยาและวาจาของผู้ดีที่เป็นข้าราชการ ผู้ประพฤติเช่นนั้นไม่มีใครชมว่าเป็นผู้ดี อันภททิกิริยาและวาจาของผู้ดีนั้น คือ ภททิกิริยาและวาจาซึ่งไม่มีผู้ใดติเตียน คือ พูดกับใครก็ให้ถูกหูเขา ภททิกิริยาอาการของตนที่ประพฤติต่อใครก็อย่าให้เขาเป็นที่รังเกียจนั้นแหละ คือภททิกิริยาและวาจาของผู้ดี

ความอดสาหะ

ความอดสาหะ คือ ความประพฤติที่กระทำการงานอันเป็นหน้าที่ของตนให้เสมอ คือ อย่าทำการแต่พอจู่ใจชั่วคราวหนึ่งคราวหนึ่ง แล้วหน่ายเหน้อยไปเสีย อย่าทำการโดยมั่งง่าย และที่สุดอย่าเกียจคร้าน นี้แหละชื่อว่าความอดสาหะ ความอดสาหะในที่นี่จำแนกเป็น ๓ ประการ คือ

อดสาหะแสวงหาความรู้ประการ ๑

อดสาหะทำการงานประการ ๑

และอดสาหะระวังการงานประการ ๑

ความอดสาหะแสวงหาความรู้

ข้อที่ว่าความอดสาหะแสวงหาความรู้ นั้น ความรู้อัน

บุคคลที่รับราชการอยู่ตามหัวเมืองต้องอาศัยเป็นสำคัญ มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

อย่างที ๑ ความรู้ท้องที่ที่ตนไปอยู่รับราชการ ต้องหมั่นเที่ยวเตร่ให้รู้จักคุ้นเคยกับผู้คนพลเมืองซึ่งอาศัยอยู่ในท้องที่เหล่านั้นให้กว้างขวาง

อย่างที ๒ รู้ทุกข์สุขของผู้คนพลเมืองในท้องที่เหล่านั้น คือ ต้องหมั่นสดับตรับฟังให้รู้ว่าผู้คนพลเมืองรู้สึกว่ามี ความทุกข์สุขอยู่ประการใด

อย่างที ๓ รู้กิจธุระอันเป็นหน้าที่ของตน กล่าวคือ แบบแผนหรือกฎหมายอย่างธรรมเนียมที่ตนต้องใช้ต้องทำในหน้าที่ สิ่งที่อยู่แล้วหมั่นตรวจอย่าให้หลงลืมสิ่งที่ยังไม่รู้ คือ แบบแผนอย่างธรรมเนียมและกฎหมายที่ตั้งไว้แล้วและมีขึ้นใหม่ บรรดา กิจทางด้านหน้าที่ของตนจะต้องเอาใจใส่ศึกษาให้รู้ไว้

ความรู้ทั้ง ๓ อย่างที่ว่ามานี้ เป็นข้อสำคัญที่จะต้องอุตสาห ์ ขวนขวายให้มีแก่ตนอย่างมากที่สุดที่จะมีได้

ความอุตสาหะทำการงาน

ความอุตสาหะทำการงานนั้น คือ ต้องตั้งใจทำการงาน อันเป็นหน้าที่ของตนให้สำเร็จตลอดโดยอย่างดีและเร็วที่สุด ที่จะทำได้ ความประพฤตินี้ คือ การงานอย่างใดเป็นกิจ ธุระในหน้าที่ของตน ต้องตั้งใจทำให้เป็นอย่างดีที่สุดที่จะทำได้ ทำแล้วต้องพิเคราะห์ ถ้าเห็นว่า ยังขาดตกบกพร่องในที่ใดอยู่ อย่างใด ต้องแก้ไขให้บริบูรณ์อย่างมั่งง่าย

ความมั่งง่ายนั้น คือ ทำสักแต่พอให้รู้สึกว่าได้ทำแล้ว

ไม่พิเคราะห์ว่าทำเช่นนั้นจะเป็นประโยชน์แก่การที่ทำหรือไม่ ยกตัวอย่างดั่งนายอำเภอเมื่อรู้ข่าวว่าเกิดโจรผู้ร้าย เป็นแต่สิ่งไปแต่ให้กำนันจับ ไม่พิเคราะห์ถึงการที่จะจับกุมหรือจะให้ผู้ใดไปทำการอย่างใดที่จะให้ได้ผู้ร้าย ไปมัวพอใจเสียว่าได้ส่งไปแล้ว เป็นได้ทำการตามหน้าที่แล้ว เช่นนี้เรียกว่า มั่งง่าย สาธก ให้เห็นเป็นตัวอย่าง จะทำการให้ดีต้องพิเคราะห์หมายเอาความสำเร็จของการนั้นเป็นใหญ่ จะผลึกแต่พอให้พ้นไป แล้วและขัดภายหลังว่าได้ส่งแล้วหรือบอกแล้วนั้นไม่ได้

อีกประการ ๑ อย่าผิดเพี้ยนตนเอง การอย่างใดควรจะทำให้สำเร็จได้ในเวลาเช้า อย่าผ่อนไปทำให้สำเร็จต่อเวลาเย็น การสิ่งใดควรสำเร็จได้ในเวลาเย็น อย่าผิดไปทำต่อรุ่งเช้า เมื่อว่าโดยย่อ ให้ตั้งใจอุตสาหะ อย่าให้มีธุระอย่างหนึ่งอย่างใดซึ่งอาจจะทำให้สำเร็จได้คั่งค้างอยู่ นี่คือความอุตสาหะกระทำการ ความอุตสาหะระวังการงาน

ความอุตสาหะระวังการงานนั้น คือ หมั่นตริตรองคิดอ่าน การงานในหน้าที่ของตน ถ้าคิดเห็นว่าทำอย่างใด การงานจะดีขึ้น แม้การนั้นอยู่ในอำนาจตนจะทำได้ก็ต้องทำ ถ้าเป็นการเหนืออำนาจตนก็รีบบอกและหารือต่อผู้เป็นใหญ่เหนือตัวเพื่อที่จะให้ราชการในหน้าที่ของตนดียิ่งขึ้นอย่าง ๑ หมั่นไปตรวจตรา การอันอยู่ในปกครองหรือหน้าที่ของตนเสมอ เมื่อเห็นความเสื่อมเสียอย่างใดจะเกิดขึ้น ถ้าพอจะแก้ไขได้ต้องรีบแก้ไข ถ้าเหลือกำลังและอำนาจที่จะทำได้ ก็ควรบรรยายงานต่อผู้ใหญ่และคอยตักเตือนท่านอย่างอ่อนโยนใจอย่าง ๑ และเมื่อรู้เห็นว่าการงานอันใดจะมีมาถึงหน้าที่ตนในเบื้องหน้าต้องเตรียมไว้ให้พร้อม

เมื่อการนั้นมีมาถึงก็ให้ได้ทำการนั้นได้ทันท่วงทีอย่าง ๑

ความข้อนี้อย่าง ดังผู้ที่เป็นนายอำเภอคนใดในปี มีฝนน้อยคิดปรารถนาเห็นว่าน้ำจะไม่นองนานพอเลี้ยง ต้นข้าวในนาของราษฎร ก็ออกตรวจตราจับหมายห้วยคลอง เสียแต่เวลาแรกน้ำไหลเข้าทุ่ง และสั่งกำนันผู้ใหญ่บ้านให้แนะนำ ราษฎรให้เตรียมการไว้ ครั้นเมื่อเห็นน้ำไหลกลับออกจาก ทุ่งเสียก่อนฤดูกาล ก็ประกาศป่าวร้องให้ราษฎรลงทำนบปิดน้ำ ไว้ได้ทันท่วงที ไม่ให้น้ำเสีย อย่างนี้เรียกว่านายอำเภอคนนั้น อุตสาหะระวังการโดยถูกต้องอย่าง ๑

การงานต่างๆ ที่จะต้องระวังเตรียมไว้ก่อนมีอยู่เป็นอัน มาก ความอุตสาหะที่จะเที่ยวตรวจตราและตรึตรองระวังการ ในหน้าที่ที่จะมีมาเช่นนี้เป็นการสำคัญอย่าง ๑

ความอารี

ความอารี คือ ความประพฤติตนโดยไมตรีจิตให้เป็น ที่ชอบพอของผู้อื่น ความอารีนี้เป็นอริยาศัยสำคัญซึ่งผู้ไปรับ ราชการอยู่ตามหัวเมืองจะต้องพากเพียรประพฤติเพราะเป็น ทางที่จะให้บังเกิดความดีได้ยิ่งกว่าอย่างอื่น

ความอารีที่กล่าวในที่นี้จำแนกเป็น ๓ ประการ คือ

ความอารีต่อผู้ใหญ่ประการ ๑

ความอารีต่อผู้เสมอกันประการ ๑

ความอารีต่อผู้น้อยประการ ๑

ความอารีต่อผู้ใหญ่

ความอารีต่อใหญ่นั้น ผู้ใหญ่คือ ผู้ที่เป็นหัวหน้าของตน ในตำแหน่งและแผนกราชการนั้นๆ ตนเป็นผู้น้อยควรมีความเคารพด้วยกิริยาและวาจา แม้ลับหลังก็อย่าได้แสดงความหมิ่นประมาทลบหลู่ด้วยประการใด อีกประการหนึ่งต้องตั้งใจช่วยเหลือกิจธุระในหน้าที่ของผู้ใหญ่โดยสุจริตและเต็มกำลังตน และต้องกระทำตามบังคับคำสั่งของผู้ใหญ่อย่าดื้อดึงโดยทฎฐิมานะ นี่แหละชื่อว่าความอารีต่อผู้ใหญ่ ย่อมมีคุณแก่ตัวหลายประการ เพราะผู้ใหญ่ย่อมมีความรู้และความคุ้นเคยในแบบแผนการงานมากกว่าผู้น้อย ถ้าเขามีไมตรีจิต เขาย่อมบอกเล่าสั่งสอนแบบแผนและธุระให้ผู้น้อยมีความรู้เป็นคุณสมบัติยิ่งขึ้น อีกประการหนึ่งถ้าผู้ใหญ่ยกย่องสรรเสริญ ก็ย่อมเป็นประโยชน์ในทางความดีของผู้น้อยด้วย ความที่ว่ามาในข้อนี้ควรเข้าใจว่า บรรดาผู้ที่มีอำนาจและหน้าที่เหนือตัวเรา แม้มิใช่ผู้ใหญ่ที่อยู่ยอดในที่นั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้ใหญ่อันควรเคารพด้วยประการทั้งปวง

ความอารีต่อผู้เสมอกัน

ความอารีต่อผู้ที่เสมอกันนั้น หมายความว่าข้าราชการในแผนกเดียวกันก็ดี หรือต่างหมู่ต่างกองต่างแผนกกันก็ดี บรรดาที่เราไม่ได้อยู่ในบังคับเขาและเขาไม่ได้อยู่ในบังคับเรา หมายความว่ากล่าวในที่นี้ว่าเป็นผู้ที่เสมอกัน ความคบค้าสมาคมมีเพื่อนฝูงชอบพอกันมาก ย่อมเข้าใจอยู่ด้วยกันแล้วว่าดีกว่าที่ประพฤติดัวคับแคบ แต่ยังไม่สำคัญเท่าระวางอย่าให้เป็นที่เกลียดชังของเพื่อนข้าราชการ เพราะถ้าไม่มีใครเกลียดชังแล้วก็จะมิแต่ผู้

ชอบพอแม้มีมากก็น้อยย่อมเป็นคุณแก่ตัว อนึ่งความชอบพอกันก็ดี ความชังกันก็ดี อาจจะมีได้ทั้งในส่วนตัวและบางที่เลยไปถึง ในราชการจะชอบจะชังกันโดยส่วนตัวคุณโทษพอประมาณไม่เหมือนชอบและชังกันในราชการ ถ้าข้าราชการในที่ใดปรองดองโดยชอบพอช่วยอุดหนุนกันในราชการทุกหน้าที่ความเจริญย่อมมีแก่ราชการในที่นั้น และบรรดาข้าราชการในที่นั้นก็ย่อมได้รับความชอบและความดีด้วยกันโดยง่าย ถ้าหากว่าข้าราชการในที่ใดถือตัวเป็นต่างพวกต่างเหล่า เป็นเราเป็นเขา ไม่ปราณีประนอมอุดหนุนต่อกันความวิวาทเกี่ยงแย่งคงเกิดในที่นั้นพาให้เสื่อมเสียราชการ และเสียประโยชน์ทางความชอบความดีของข้าราชการในที่นั้นด้วยกันทั้งสิ้น เป็นความจริงดังนี้ เพราะฉะนั้นผู้ใดกระทำการเพื่อความดีจำต้องตั้งใจรักษาความสามัคคีจงมาก และความประพฤตินี้จะรักษาความสามัคคีนั้นเป็นสำคัญก็คือ รู้จักอดกลั้นโทษะ อย่าโกรธง่ายนักประการ ๑ รู้จักผ่อนผันเอาใจผู้อื่นประการ ๑ ความประพฤตินี้ให้เป็นไปในความสามัคคีกับเพื่อนข้าราชการนี้แหละชื่อว่า ความอารีต่อผู้เสมอกัน

ความอารีต่อผู้น้อย

ความอารีต่อผู้น้อย คือ ความประพฤติโอบอ้อมอารีต่อข้าราชการและราษฎรที่อยู่ใต้บังคับปกครองของตนให้มีความนิยมนับถือ

ความอารีต่อผู้น้อยนั้น นับเบื้องต้นแต่ข้าราชการหรือเสมียนพนักงานและกำนันผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ในบังคับบัญชาของ

ตน ต้องบังคับบัญชาว่ากล่าวด้วยกิริยาวาจาอันสุภาพอย่าดุร้าย
หยาบคายประการ ๑ ต้องเอาใจใส่ทุกข์สุขของเขา ให้เขาแลเห็นว่า
เราย่อมแลเห็นนอกผู้น้อยประการ ๑ และต้องเป็นธุระแนะนำ
สั่งสอนผู้น้อยให้เข้าใจรู้จักการงานในตำแหน่งและหน้าที่ของเขา
ประการ ๑ นี้ชื่อว่าความอารี แต่จะหลงอารีเลยไปจนปล่อยให้
ผู้น้อยเกียจคร้าน หาแต่ความสบายไม่ทำการงานนั้นไม่ได้ ความ
หลงอารีเช่นนั้นบางทีจะเป็นที่ชบใจของผู้น้อยไม่ซำก็จะพากัน
มีความผิด เพราะการงานในหน้าที่จะเสื่อมเสียไปทั้งสิ้น เพราะ
ฉะนั้น ในส่วนการงานต้องบังคับบัญชาให้ทำเต็มตามหน้าที่
เอาการงานเป็นใหญ่ถ้าจะหาอุบายอย่างใดที่จะให้ผู้น้อยทำการ
ให้แข็งแรง ไม่มีอุบายอย่างอื่นจะดีกว่าที่เอาตัวของเราออกหน้า
ทำงานให้เขาเห็นเป็นตัวอย่างว่า เราต้องการให้เขาทำงานมาก
เท่าใด ตัวเราเองก็ยอมทำงานมากเท่านั้นเหมือนกัน นี่เป็นอุบาย
อย่างดีไม่มีอย่างอื่นสู้ ถ้าผู้ใหญ่เกียจคร้านเสียเองแล้ว ถึงจะ
ขู่เชิญประการใดก็ยากที่จะให้ผู้น้อยหมั่นทำการงานได้

ที่ว่ามานี้เป็นส่วนความอารีต่อข้าราชการผู้น้อยซึ่งอยู่
ในบังคับ แต่ความอารีต่อข้าราชการผู้น้อยซึ่งอยู่ในบังคับที่เป็น
ยอดของความอารีทั้งปวงนั้นคือ ความอารีต่อราษฎร กล่าวคือ
ประพฤติตนให้ราษฎรที่อยู่ในความปกครองของตนมีความนิยม
รักใคร่นับถือ นี่เป็นความอารีที่จะมีผลในทางความดีได้ยิ่งกว่า
อย่างอื่น

ในความข้อนี้มีเรื่องเป็นสุภาสิตซึ่งเคยได้ยินมาแต่ก่อน
เรื่องหนึ่งว่า ผู้สำเร็จราชการเมืองคนหนึ่งซึ่งเป็นข้าราชการ
ผู้ใหญ่ ได้รับราชการมาช้านานจนแก่ชราป่วยจวนจะถึงแก่

กรรม จึงเรียกบุตรชายเข้าไปสั่งสอนว่า “เจ้าจะรับราชการต่อไปในเมืองนี้ จะต้องประพฤติตัวให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าอยู่หัวประการ ๑ ให้เป็นที่พอใจของท่านเสนาบดีที่บัญชาการหัวเมืองประการ ๑ และประพฤติตัวให้เป็นที่พอใจของราษฎรพลเมืองด้วยประการ ๑ แต่ที่พระเจ้าอยู่หัวจะโปรดปรานก็ดี หรือท่านเสนาบดีจะรักใคร่ก็ดี ไม่สำคัญเท่าราษฎรรัก เพราะว่าราษฎรพลเมืองรักแล้วพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชบเลี้ยง ถ้าพระเจ้าอยู่หัวทรงชบเลี้ยงแล้ว ท่านเสนาบดีก็ทรงกรุณา แต่ถ้าหากว่า ทำให้ราษฎรพากันเกลียดชัง ทราบถึงพระเนตรพระกรรณเมื่อใด พระเจ้าอยู่หัวก็คงจะไม่ชบเลี้ยงให้เจ้าบังคับราชการบ้านเมืองต่อไป” คำสั่งสอนนี้ เป็นสุภาชิตอย่างดีและเป็นความจริงอันพึงถือเป็นคติได้เพราะบรรดาข้าราชการที่มีหน้าที่ปกครองราษฎร ถ้าประพฤติให้เป็นที่นิยมนับถือของราษฎรได้แล้ว จะบังคับบัญชาว่ากล่าวราษฎรๆ ย่อมเชื่อฟังคำนิมยยอมกระทำตามบังคับบัญชา และยอมเป็นหูเป็นตา เป็นกำลังของผู้นั้นในหน้าที่ทั้งปวง ราชการในหน้าที่ของผู้นั้นก็ย่อมจะสำเร็จและเรียบร้อยสะดวกดี ผู้นั้นก็ย่อมจะได้รับความชอบความดี และเป็นที่พระเจ้าอยู่หัวทรงกรุณาเพราะผู้นั้นทำราชการได้เรียบร้อยสะดวกดีดังพระราชประสงค์

ความที่วามานี้ ถ้าผู้ใดจะหาตัวอย่างดูในเวลานี้ก็พอจะดูได้ ไม่ว่าตำบลใดหรืออำเภอใด แม้ที่สุดหัวเมืองใด ถ้าการในท้องที่เรียบร้อยเจริญดี สืบไปคงได้ความว่าเพราะผู้ปกครองที่นั้นๆ ได้ประพฤติตนให้เป็นที่นิยมนับถือของราษฎรในท้องที่ราษฎรมีความรักใคร่เชื่อถือ การในท้องที่จึงเป็นที่เรียบร้อย

หรือจะพิจารณาในส่วนตัวคน ถ้าได้ยินตามกิตติศัพท์เลื่องลือ
เกียรติคุณของผู้ใด จะเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลก็ดี ผู้ว่าราชการ
เมืองก็ดี กรรมการเมืองหรือกรรมการอำเภอก็ดี สืบไปคงได้ความ
ว่าเพราะพวกนั้น มีความโอบอ้อมอารีต่อราษฎรเป็นคุณสมบัติ
เบื้องต้น คนทั้งหลายจึงได้ชอบชมชื่อเสียง ถ้าจะว่าด้วยความ
ชอบความดีที่ได้จากผู้ใหญ่ เช่นเสนาบดีที่บัญชาการกระทรวง
ที่มีอำนาจอาจจะยกย่องข้าราชการหัวเมืองได้ โดยหน้าที่นั้น
เมื่อท่านเสนาบดีจะยกย่องผู้ใด แม้ต้องพิจารณาด้วยเหตุอย่าง
อื่น คือ พิจารณาสติปัญญาสามารถของผู้นั้นเป็นต้นด้วยก็ดี
แต่ท่านย่อมถือเอาเกียรติคุณของผู้นั้น ในข้อที่ราษฎรรักใคร่
นับถือเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะยกย่อง เพราะเหตุทั้งปวง
ดังอธิบายมานี้ จึงว่าความอารีต่อราษฎรเป็นยอดของความอารี
ทั้งปวง

ความอารีต่อราษฎร ไม่ใช่ความประพฤติที่จะทำได้โดย
ยาก เพราะธรรมดาราชกรย่อมอยากได้ผู้ปกครองที่ดีอันเป็น
ที่พอใจของตนอยู่เสมอ ดุจจะว่าคอยจะรักใคร่นับถืออยู่แล้ว
ถ้าผู้ปกครองกระทำให้ราษฎรเห็นว่าเป็นผู้ควรนับถือแล้วก็จะ
พากันรักใคร่นับถือโดยพลัน

ความประพฤติซึ่งจะเป็นเครื่องจูงใจราษฎรให้นับถือนั้น
เป็นสำคัญอยู่ในข้อความเหล่านี้ คือ

ข้อที่ ๑ ต้องมีความพอใจรู้จักกับราษฎรไม่เลือกหน้า
มีเวลาไปเที่ยวเยี่ยมเยือนตามบ้านเรือนราษฎรเนืองๆ และ
เปิดโอกาสให้ราษฎรมาพบปะตนได้โดยง่ายเสมอ

ข้อที่ ๒ ราษฎรโดยมากโดยเฉพาะที่เป็นชาวบ้านป่าเมือง

ไกล มักมีความคิดความนิยมตามเพศตามนิสัยของเขาที่มีสีบมา
ในภูมิลำเนาที่นั่นๆ เราต้องเอาใจใส่ในประเพณีและความนิยม
ของราษฎร ไม่ควรพูดหรือทำให้เขาขัดใจโดยไม่จำเป็น

ข้อที่ ๓ จะบังคับบัญชาให้ราษฎรประพฤติหรือให้กระทำ
การอย่างไร ต้องเอาเป็นธุระชี้แจงให้ราษฎรเข้าใจประโยชน์
แห่งการนั้นๆ

ข้อที่ ๔ ในการทำงานทั้งปวงที่บังคับบัญชา ต้องเอาเป็น
ธุระระวังอย่าทำให้ราษฎรต้องได้รับความลำบากเดือดร้อนโดย
ไม่จำเป็น

ข้อที่ ๕ ต้องประพฤติตัวของตัวให้เที่ยงตรงเป็นกลาง
ในระวางราษฎร ผู้ผิดต้องทำตามผิด ผู้ชอบต้องอุดหนุนตาม
ความชอบ อย่าให้เขาเห็นว่าลำเอียงหรืออ่อนแอ

ข้อที่ ๖ ในคำพูดก็ดีหรือความประพฤติตนก็ดีต้องรักษา
ความสัตย์จริง อย่าให้ราษฎรเห็นความเท็จที่ในตัวเราได้เป็น
อันขาด

ข้อความทั้ง ๖ ข้อนี้ ถ้ารวบรวมใจความลงก็คงในความ
ที่ประพฤติให้ราษฎรเชื่อถือว่า เราเป็นผู้มีสัตย์มีธรรมปกครอง
โดยมีน้ำใจรักใคร่ราษฎร ราษฎรก็เป็นธรรมดาที่จะต้องมีความ
นิยมนับถือเราอยู่เอง

อรรถาธิบายทั้ง ๓ ประการที่อธิบายมานี้ เป็นหนทางที่จะ
พาให้ผู้ประพฤติถึงคุณและความดีมีเกียรติยศและฐานันดรศักดิ์
เป็นแน่นอนได้เคยเห็นเป็นตัวอย่างมีมาแล้วเป็นอันมาก

ข้อห้าม

เมื่อได้ชี้แจงถึงอธยาศัยซึ่งจะเป็นทางความดีนั้นแล้ว ที่นี้จะแสดงถึงความประพฤติบางอย่างซึ่งมักจะพาให้ข้าราชการหัวเมืองมีความเสื่อมเสียให้ทราบต่อไป ความประพฤติอันเป็นข้อห้ามควรระวังมีอยู่ดังนี้ คือ

ข้อ ๑ เสียสัตย์ คือ จงใจแสดงความเท็จ ถ้าปดผู้ใหญ่หรือพูดไม่จริงในราชการเขาจับได้ เป็นต้องมีโทษถึงต้องออกจากราชการ ถ้าปดผู้น้อย ไม่มีใครนับถือเชื่อฟังตัวต่อไป เป็นอันหมดอำนาจ

ข้อ ๒ เสียสุจริต คือ คดโกงฉ้อราษฎร์บังหลวงและรับสินบน เป็นต้น ความประพฤติเช่นนี้ เขาจับได้เมื่อใดเป็นต้องโทษ ไม่มีช่องที่จะได้ตีต่อไป

ความ ๒ ข้อที่ได้ว่ามานี้ เป็นความประพฤติที่มีความผิดมาก ถ้าผู้ใดประพฤติมักจะหมดช่องทางที่จะได้ตีในราชการต่อไป เพราะฉะนั้นควรระวังจงมาก

ข้อ ๓ ความเกียจคร้าน คือ ละเลยราชการในหน้าที่ของตนหรือทำที่ตั้งใจไปชั่วแล่นหนึ่ง แล้วก็เนือยไปเสียหรือทำการแฉะช้าไม่รู้แล้วและมักง่าย ความประพฤติเช่นนี้พาให้การเสียมักต้องออกจากตำแหน่ง แม้ไม่มีความผิดอย่างอื่น

ข้อ ๔ ทำการรุนแรงเกินไป คือ ตั้งใจจะทำให้ราชการดี แต่ไม่พิเคราะห์ถึงประโยชน์ของราชการที่จะได้เสียโดยจริง มีตัวอย่างดังเช่นเก็บภาษีอากรในเวลาราชการขัดสนไม่มีทรัพย์จะเสีย หรือกะเกณฑ์ราษฎรโดยไม่เอาใจใส่ต่อความรู้สึกสุขทุกข์ของเขา เป็นต้น ความประพฤติอย่างนี้ย่อมกระทำให้เกิดความเดือดร้อนทั่วหน้า อาจจะทำให้เกิดเหตุ แม้อย่างต่ำก็ให้

ราษฎรมีความเกลียดชังตน กระทำการอันใดต่อไปจะสำเร็จได้
โดยยาก

ข้อ ๕ ถือเขาถือเรา คือ ชอบถือเป็นก๊กเป็นเหล่าชอบ
ทำการแต่กับคนซึ่งเป็นพวกของตัวเอง รังเกียดคนอื่นๆ ความ
ประพฤติเช่นนี้ ทำการกับใครไม่ได้ยึด

ข้อ ๖ ใจเบา คือ เชื่อง่ายๆ ไม่หนักแน่น ความประพฤติ
เช่นนี้ ตัวมักทำตัวเองให้ได้ความเดือดร้อนเพราะคนที่ทำ
ราชการ โดยเฉพาะที่มีตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่นั้นคนพาลมักชอบ
ประจบประแจงยุยงส่งเสริมให้ทำการโดยโกรธบ้างชอบบ้าง
ตามปรารถนาของเขา บางทีเพื่อที่จะแสวงหาผลประโยชน์ใน
ทางลับลี้ หรือบางทีเพื่อจะให้ผู้นั้นถึงความเสียหายลงไปเอง
ถ้าผู้ใดหลงเชื่อง่ายๆ ไม่ใคร่พินิจกลอุบาย เพราะฉะนั้นต้องระวัง
ตริตรองอย่าให้พลาดไปในทางใจเบา

ข้อ ๗ ใช้ทรัพย์เกินกำลัง คือ ไม่ระวังการใช้จ่ายทรัพย์
ของตน ใช้ทรัพย์เปลืองไปจนเกินกำลัง ความประพฤติเช่นนี้
เป็นทางที่ให้เกิดความทุกข์ เป็นช่องที่จะพาไปสู่ความเสื่อมเสีย
เพราะถ้าต้องเป็นหนี้สินเขาลงในที่นั้น ถึงตนจะมีตำแหน่งและ
อำนาจในราชการก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของเจ้าหนี้ๆ อาจจะ
รบกวนกระทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศหรือแม้ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าหนี้
ความทุกข์ที่เกิดจากความขัดสนก็อาจพาตนไปสู่ทางทุจริต หรือ
มิฉะนั้นก็ต้องจำเป็นจำต้องออกจากตำแหน่งและหน้าที่ใน
ราชการได้ เพราะฉะนั้นการใช้จ่ายทรัพย์ของตนเป็นการที่ต้อง
ระวังอย่างหนึ่ง

ความทั้ง ๗ ข้อนี้เป็นของควรระวังของคนซึ่งไปรับ
ราชการตามหัวเมืองอย่าให้มีแก่ตนเป็นอันขาด

พระโอวาทของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ประทานที่ โรงเรียนเมืองปัตตานี

เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๒

ปรารภเบื้องต้น

๑. ตั้งแต่ฉันมณฑลปัตตานีคราวก่อน กว่า ๒๐ ปี จึงได้มีโอกาสมาอีกในคราวนี้ มาเห็นบ้านเมืองรุ่งเรืองด้วยความเจริญ แพร่หลายผิดกับเคยเห็นแต่ก่อนมากมายหลายอย่าง เป็นต้นว่าแต่ก่อนจะมาได้โดยยาก เดี่ยวนี้มีทางรถไฟไปมาได้สะดวก ทั้งมีถนนหนทางอาจใช้รถยนต์ไปได้ถึงกันทั่วทุกจังหวัดในมณฑล ในพื้นที่ก็เกิดเรือกลสวนไร่นา การค้าขายและทำเหมืองแร่เจริญโภคทรัพย์สมบูรณ์ยิ่งกว่าแต่ก่อนมาก และยังมีข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การศึกษาของประชาชนเจริญขึ้นในมณฑลปัตตานี เดี่ยวนี้มีโรงเรียนตั้งแพร่หลาย ได้เห็นตามระยะทางที่ผ่านมาก็หลายแห่ง มีนักเรียนทั้งเด็กชายและเด็กหญิง เด็กนักเรียนที่เป็นลูกเสือและเป็นสมาชิกอนุสภากาชาดก็มีมาก ลงถึงบรรดาการที่เกิดขึ้นใหม่ดูประสานกับประเพณีโบราณในบ้านเมืองเรียบร้อยอยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป ใครได้เคยเห็นมณฑลปัตตานีเมื่อครั้งยังมิได้จัดเป็นมณฑล แล้วมาเห็นเช่นปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้คงยินดีไม่เลือกหน้า ถ้าว่าเฉพาะส่วนตัวฉันเอง ซึ่งได้เคยมีหน้าที่ในการปกครองหัวเมืองเมื่อครั้งยังเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มาเห็นความเปลี่ยนแปลงแปลกตากว่าแต่ก่อนเช่นกล่าวมาก็ชื่นใจด้วย

๒. ก็แต่ที่เปลี่ยนแปลงกับแต่ก่อน ไม่แต่มณฑลปัตตานี

เท่านั้น ถึงตัวฉันเองก็เปลี่ยนแปลงมาด้วยตามเวลา เมื่อมา
คราวก่อนยังหนุ่มมาคราวนี้เป็นคนแก่ คราวก่อนมาตรวจตรา
บัญชาการ คราวนี้เป็นแต่มาเยี่ยมเยือน ถึงกระนั้นเมื่อได้มา
เห็นไมตรีจิตในการต้อนรับทุกจังหวัดในมณฑลต่างๆ ที่ผ่าน
มาก็ยิ่งรู้สึกขอบคุณเป็นอันมาก บรรดาผู้ที่ได้มีแก่ใจต้อนรับ
นั้น ดูเหมือนโดยมากจะรู้แต่ว่าฉันเคยบัญชาการหัวเมืองมาแต่
ก่อนว่ามีแปลกในมณฑลปัตตานีนี้ที่พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์
สมุหเทศาภิบาลรู้การชั้นก่อนนั้นขึ้นไป ว่าฉันได้เคยจัดการกรม
ศึกษาฯ เมื่อก่อนว่าการกระทรวงมหาดไทย เพราะเมื่อตัวท่าน
ยังเป็นนักเรียนในโรงเรียนได้เคยเป็นศิษย์ของฉันคนหนึ่ง เคย
ฟังฉันให้โอวาทแก่นักเรียน มาพบกันครั้งนี้ท่านจึงวิงวอน ตั้งแต่
ฉันเข้ามาถึงมณฑลปัตตานี ว่าขอให้แสดงโอวาทให้ฟังกันใน
โรงเรียนอีกสักครั้งหนึ่ง ฉันจึงรับมาแสดงปาฐกถาในวันนี้ให้
สมประสงค์ของเจ้าคุณเทศาฯ ก็แต่ท่านทั้งหลายที่พร้อมกันมา
คอยฟังอยู่ที่นี้ เป็นเจ้าหน้าที่ราชการก็มี เป็นครูก็มี ไม่ใช่แต่
เฉพาะนักเรียนในโรงเรียนเท่านั้น การที่จะแสดงปาฐกถาอย่างไร
ให้พอใจฟังทุกจำพวกนั้นยากอยู่ ถึงกระนั้นด้วยรู้สึกขอบคุณ
ท่านทั้งหลายที่ได้มีแก่ใจต้อนรับ ก็เลยแสดงปาฐกถาให้ฟังเช่น
พระสวด ยถา สัพพี พอเป็นการสนองคุณบ้างเล็กน้อย

ว่าด้วยการเรียน

๓. ในเบื้องต้นจะว่าด้วยการเล่าเรียนก่อน เด็กนักเรียน
ทั้งหลายบรรดามาอยู่ในที่นี้ ใครเคยคิดบ้างหรือไม่ว่าเหตุใดตัว
จึงต้องมาเข้าโรงเรียน น่าจะมีบางคนเคยนึกว่าอยู่บ้านก็วิ่งเต้น

เล่นหัวสนุกสนาน จะกินอยู่ผู้ใหญ่เขาก็หาให้ไม่ต้องชวนชวาย
สบายดีแล้ว ทำไมจึงส่งมาเข้าโรงเรียน ถ้าคิดเช่นนั้นก็เป็นด้วย
ยังไม่ว่าความจริง ความจริงนั้นธรรมดาคนเราเมื่อแรกเกิดจำต้อง
อาศัยผู้ใหญ่เลี้ยง คือแม่ให้กินนมเป็นต้นจึงรอดชีวิต ครั้นค่อย
เติบโตใหญ่ขึ้น แต่เมื่อยังเป็นเด็กดังเช่นนักเรียนทั้งหลายนี้ ก็ยังต้อง
อาศัยผู้ใหญ่เลี้ยงดูให้อยู่กัน เพราะจะหาเลี้ยงตัวเองโดยลำพัง
ยังไม่ได้ ความจริงเพียงที่ว่ามานี้เด็กนักเรียนทั้งหลายเห็นจะรู้
กันอยู่แล้ว ที่ยังไม่รู้นักเรียน คือวันหน้าจะมาถึงไม่ช้านัก เมื่อ
นักเรียนทั้งหลายนี้โตขึ้นเป็นหนุ่มเป็นสาวจะอาศัยผู้ใหญ่เหมือน
อย่างเมื่อยังเป็นเด็กไม่ได้ เพราะเขาต้องเลี้ยงเด็กอื่นเช่นน้องเกิด
ขึ้นภายหลัง หรือว่าเขาแก่ชราอ่อนกำลังลงจะทำการงานหา
เลี้ยงไม่ได้เหมือนแต่ก่อน หรือที่สุดถ้าผู้ใหญ่ที่เขาเคยเลี้ยงนั้นล้ม
ตายไปเสีย เวลาเช่นนั้นมาถึงเมื่อใดก็ต้องชวนชวายหาเลี้ยง
ตัวเองแต่นั้นไป ไม่เช่นนั้นก็ต้องอดตาย ไข้แต่เท่านั้น ธรรมดา
คนเราเมื่อเป็นหนุ่มเป็นสาวขึ้นแล้ว เป็นผู้ชายก็มักมีเมีย เป็น
ผู้หญิงก็มักมีผัว เมื่อมีคู่ครองเช่นนั้น ก็จะต้องชวนชวายหา
พอสู้อันกิน ยังเมื่อมีลูกเกิดขึ้นก็ต้องชวนชวายยิ่งขึ้นให้พอ
เลี้ยงลูกด้วย บางคนมีพ่อแม่อยู่มาจนถึงเวลานั้น แต่แก่เฒ่าปลก
เปลี่ยนหาเลี้ยงตัวเองไม่ได้เอง ลูกที่เป็นหนุ่มเป็นสาวก็ต้องหา
เลี้ยงดูตอบแทนบุญคุณมิให้พ่อแม่ได้ความเดือดร้อน ว่าโดยย่อ
ในไม่กี่ปีนักเรียนทั้งหลายนี้จะถึงเวลาต้องหาเลี้ยงตัวเองเหมือน
กันหมดทุกคน จะผิดกันแต่ว่าใครได้อุตสาหกรรมหาความรู้ใส่
ตัวเตรียมไว้ เมื่อถึงเวลาจะต้องหาเลี้ยงตัวเองเช่นนั้น ก็อาจจะ
หาได้สะดวกดีมีความสุข ใครไม่มีความรู้ก็จะได้รับความทุกข์ยาก

ลำบากแก่ตัวไปตลอดชีวิต ที่รัฐบาลตั้งโรงเรียนก็ดี ที่พ่อแม่และผู้ปกครองส่งเด็กมาเข้าโรงเรียนก็ดี ก็ด้วยประสงค์อย่างเดียวกัน คือจะให้เด็กได้โอกาสศึกษาหาความรู้สำหรับตัวเตรียมไว้เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นถึงเวลาจะต้องหาเลี้ยงตัวเองเมื่อใด ก็จะได้รู้ทางทำมาหากินไม่ต้องเป็นทุกข์ยากเดือดร้อนเมื่อภายหลัง

๔. อนึ่งการศึกษาย่อมเป็นธรรมดาของเด็ก ถึงจะเข้าโรงเรียนหรือไม่เข้าโรงเรียนก็คงต้องศึกษาอยู่นั่นเอง จะชี้พอให้เห็นเป็นอุทาหรณ์ เช่นบรรดาเด็กที่เกิดมาพอรู้ความพ่อแม่ก็สั่งสอนให้กินอยู่เล่นหัวแต่พอควร และบอกให้รู้จักภัยอันตราย เช่นห้ามไม่ให้เล่นมิดหรือเล่นไฟเป็นต้น ตลอดจนห้ามมิให้วิวาทกับผู้อื่นเหล่านี้เป็นการสอนให้เด็กรู้จักรักษาตัว ตรงกับตำราเรียกว่า “สามัญศึกษา” คือความรู้อันสมควรเด็กทุกคนจะต้องเรียนครั้งต่อมาเมื่อเด็กค่อยเติบโตขึ้น ถ้าพ่อแม่เป็นชาวนาก็เริ่มสอนลูกให้รู้กระบวนการทำนาตั้งแต่หัดให้เลี้ยงวัว ควาย เป็นต้น แล้วให้ช่วยพ่อแม่ทำการสอนให้รู้วิธีทำนาเป็นอย่างๆ ขึ้นไปจนลูกสามารถทำนาได้โดยลำพังตัวเอง ถ้าพ่อแม่เป็นชาวสวนหรือเป็นคนค้าขาย หรือเป็นช่าง ก็สอนลูกโดยทำนองเดียวกัน เพื่อจะให้ลูกสามารถหาเลี้ยงตัวได้ด้วยทำการนั้นๆ ในภายหลังเหล่านี้เป็นการสอนวิชาอาชีพ ตรงกับตำราเรียกว่า “วิสามัญศึกษา” คือความรู้อย่างใดเหมาะแก่ใคร คนนั้นก็เรียนแต่อย่างนั้นไม่ต้องเรียนทุกอย่างเหมือนกันหมดทุกคนเช่นกับความรู้ส่วนสามัญศึกษา ประเพณีการศึกษาของเด็กอย่างงี้ มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์และยังจะมีต่อไปไม่สุดสิ้น ถ้าหากมีผู้คิดสงสัยว่าเมื่อเด็กยอมศึกษากับพ่อแม่เป็นธรรมดาอยู่แล้ว เหตุใดจึงต้อง

ให้ส่งเด็กมาเข้าโรงเรียนเล่าข้อนี้มีอธิบายเป็น ๒ อย่าง อย่าง ๑ เพราะพ่อแม่ย่อมต้องมีกิจธุระทำมาหากินอยู่เป็นนิจ ต่อเวลาว่างหรือเมื่อมีเหตุจำเป็นจึงฝึกสอนลูก เพราะฉะนั้นโอกาสที่เด็กจะได้ศึกษาต่อพ่อแม่มีน้อยกว่ามาเข้าโรงเรียน อีกอย่าง ๑ นั้นวิชาความรู้ย่อมเกิดขึ้นใหม่และเจริญขึ้นเสมอพ่อแม่ติดทำมาหากิน ไม่มีโอกาสที่จะหาวิชาความรู้เพิ่มเติมไว้สำหรับสอนลูก แต่ลูกไม่ติดทำมาหากิน ถ้ามาเข้าโรงเรียนก็จะได้เรียนวิชาหาความรู้เพิ่มเติมให้ทันสมัย เอาไปช่วยพ่อแม่ทำมาหากินและหาเลี้ยงตัวเองได้สะดวกดียิ่งขึ้น เพราะในโรงเรียนทั้งหลายนั้นรัฐบาลย่อมแสวงหาวิชาความรู้อันจะเป็นคุณแก่นักเรียนมาฝึกสอน แล้วเลือกสรรผู้ซึ่งชำนาญวิชาความรู้อย่างนั้นๆ ให้มาเป็นครู การที่เด็กมาเข้าโรงเรียนย่อมได้วิชาความรู้มากกว่าเรียนที่อื่น และอาจจะเรียนรู้เร็วกว่าไม่มาเข้าโรงเรียน อธิบายที่ว่ามาในข้อนี้ ถ้านักเรียนคนใดยังสงสัย ลองถามผู้ใหญ่ที่เขาได้เคยเข้าโรงเรียนมาก่อน เป็นตั้งแต่เจ้าคุณเทศาฯ ลงไป ก็คงจะได้ฟังคำตอบเช่นเดียวกันว่าการที่เขาได้เข้าโรงเรียนเป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเมื่อเติบโตใหญ่มีใช้น้อย

๕. การศึกษาของเด็กที่ในโรงเรียนนั้น คนทั้งหลายมักเข้าใจกันแต่ว่าเรียนวิชาหนังสือ เพราะเห็นบังคับให้เด็กทุกคนหัดอ่านและเขียนหนังสือตั้งแต่แรกเข้าเป็นนักเรียน แม้เมื่ออ่านหนังสือออกและเขียนหนังสือได้แล้วยังให้เรียนหนังสือเรื่องต่างๆ ต่อไปจนตลอดเวลาที่เป็นนักเรียน เหตุด้วยเข้าใจกันว่าเรียนแต่วิชาหนังสือ จึงมักเรียกการศึกษาว่า “เรียนหนังสือ” อยู่แพร่หลาย ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น หนังสือเป็นแต่เครื่องเก็บ

รักษาวิชาความรู้ไว้เหมือนอย่างคลังที่เก็บทรัพย์มรดก การเรียนหนังสือเหมือนหาลูกบุญแจกสำหรับไขคลังเข้าไปเอาทรัพย์มรดก คือวิชาและความรู้ ซึ่งเขาเจตนาให้แก่ผู้เล่าเรียน อันวิชาและความรู้ที่สอนในโรงเรียนทั้งหลาย ถึงกระบวนสอนต่างโรงเรียนหรือต่างชั้นต่างครู จะต่างกันอย่างไรก็ตาม ย่อมมุ่งหมายให้เป็นประโยชน์แก่นักเรียน ๓ อย่างเหมือนกันหมด คือ

อย่างที่ ๑ นั้น มุ่งหมายจะให้นักเรียนมีกำลังร่างกายแข็งแรงและปราศจากโรคภัยเพื่อให้อายุยืนอยู่ได้จนแก่เฒ่า การที่สอนความรู้อนามยก็ดี ฝึกหัดกายบริหารก็ดี อยู่ในประโยชน์อย่างนี้ ๑ นี้

อย่างที่ ๒ นั้น มุ่งหมายจะให้นักเรียนเป็นสาวุชน คือ คนประพฤติตัวดีเป็นที่เชื่อถือของผู้อื่น การที่สอนจรรยาและสอนศาสนา อยู่ในประโยชน์อย่างนี้ ๒ นี้

อย่างที่ ๓ นั้น มุ่งหมายจะให้นักเรียนมีสติปัญญา การที่สอนให้คิดเลขก็ดี ให้รู้ภูมิศาสตร์และพงศาวดารก็ดี ชี้ให้เห็นลักษณะวัตถุหรือกิจการต่างๆ ที่เป็นจริงอย่างไรก็ดี เหล่านี้อยู่ในประโยชน์อย่างนี้ ๓

การฝึกหัดเป็นลูกเสือ รวมประโยชน์ทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวมาอยู่ในนั้น รัฐบาลจึงได้บำรุง และประโยชน์ ๓ อย่างนั้นเป็นองค์ของสามัญศึกษา เมื่อนักเรียนเรียนได้ตลอดแล้ว จะไปเรียนวิชาความรู้ชั้นวิสามัญศึกษาอย่างไรสำหรับหาเลี้ยงตัวก็จะเรียนได้สะดวกดี เพราะได้รับฝึกหัดอบรมและมีความรู้เบื้องต้นเป็นทุนสำหรับตัวไปแล้ว

๖. ก็แต่การศึกษาหาความรู้นั้น ถึงแม้มาเข้าโรงเรียนก็ดี

ที่จะเรียนได้ความรู้หรือไม่นั้นสำคัญอยู่ที่ตัวของเด็กนักเรียนด้วย ต่อเด็กคนใดเล่าเรียนด้วยความตั้งใจจะหาความรู้ เด็กคนนั้นจึงเรียนได้สำเร็จ ถ้าไม่ตั้งใจเรียนก็ไม่ได้ความรู้ เพราะฉะนั้นนักเรียนทั้งหลายที่มาเข้าโรงเรียน ถ้าอยากจะมีความรู้เป็นประโยชน์แก่ตนต่อไป เบื้องต้นต้องเคารพนับถือครู และเชื่อฟังคำที่ครูสั่งสอน และตั้งใจเรียน อันลักษณะการเรียนนั้น ตามคติโบราณว่ามีองค์ซึ่งต้องถือเป็นหลัก ๔ อย่าง คือ

อย่างที่ ๑ ต้องตั้งใจ ฟัง คำสอนของครู

อย่างที่ ๒ ฟังแล้วต้อง คิด ดูให้เข้าใจ

อย่างที่ ๓ ถ้ายังไม่เข้าใจต้อง ถาม

อย่างที่ ๔ เมื่อเข้าใจแล้วต้อง จำ ไว้

ข้อความที่กล่าวมาเหล่านี้ เด็กนักเรียนทั้งหลายจงจำไว้ เป็นคติ

(ความที่ฉันกล่าวเรื่องการเล่าเรียน ฉันเกรงว่านักเรียนจะไม่เข้าใจได้หมดทุกคน ด้วยนักเรียนที่มานั่งฟังมีตั้งแต่ชั้นเล็กขึ้นไปจนชั้นใหญ่ เพราะฉะนั้นถ้าครูเห็นว่าความที่ฉันกล่าวจะเป็นประโยชน์ก็จงจำไว้ใช้ชี้แจงแก่นักเรียนต่อไป)

ว่าด้วยการสอน

๗. ตอนนี้จะกล่าวอธิบายถึงเรื่องครู เรื่องนี้เมื่อต้นปีมีการประชุมอบรมความรู้ครูโรงเรียนที่ในกรุงเทพฯ ท่านเสนาบดีกระทรวงธรรมการได้ตรัสเชิญฉันไปแสดงปาฐกถาให้พวกครูทั้งหลายฟัง ณ สนามสามัคยาจารย์ครั้งหนึ่ง ฉันได้แสดงปาฐกถาว่าด้วยความรับผิดชอบของครู แต่ครูที่อยู่ในมณฑลนี้โดย

มากเห็นจะไม่ได้มีโอกาสเข้าไปฟัง จึงจะเลือกเอาเนื้อความใน
ปาฐกถานั้นมาแสดงและเพิ่มเติมความบ้าง ให้เหมาะแก่การ
แสดงปาฐกถาในวันนี้

อันผู้ที่เป็นครู จะเป็นครูใหญ่ก็ตาม หรือครูรองก็ตาม
สุดแต่ ขึ้นชื่อว่าครูแล้วมีความรับผิดชอบแปลกกันกับบุคคล
จำพวกอื่นหลายสถาน ขอให้ลองคิดหาอธิบายคำว่า “ครู”
หมายความว่าอะไร ก็ จะเห็นความรับผิดชอบอันเป็นเบื้องต้น
เพราะคำว่า “ครู” ย่อมหมายความว่า เป็นผู้ทรงคุณวิเศษ ๒
อย่าง คือเป็นผู้มีความรู้อย่าง ๑ และเป็นผู้อาจสอนความรู้นั้น
ให้แก่ผู้อื่นได้ด้วยอีกอย่าง ๑ ผู้มีแต่ความรู้ แม้อย่างดีก็เพียงได้
นามว่าเป็นนักปราชญ์ หนำซ้ำว่าเป็นครูไม่ เพราะเหตุที่ไม่สอน
ผู้อื่นได้ ผู้ที่รับตำแหน่งเป็นครูจึงมีความรับผิดชอบที่ต้องรู้จริง
ในวิชาซึ่งตัวสอน ทั้งต้องสามารถสอนให้ศิษย์ของตนรู้วิชานั้น
ได้ด้วย ถ้าผู้ไม่รู้จริงและไม่รู้จักสอนเข้ารับตำแหน่งเป็นครูก็
เสมอหลงเขาหากินทำให้เสียชื่อครู ไซ้แต่เท่านั้น ถึงแม้ครูผู้รู้
และสอนได้จริงก็ยังมีความรับผิดชอบต่อไปอีกชั้นหนึ่ง คือที่จะ
ต้องสอนวิชาความรู้ให้ทันสมัย ถ้าครูคนใดหลงทะนงตัวว่ารู้พอ
อยู่แล้วไม่ชวนขยายหาความรู้เพิ่มเติมให้ทันความเจริญของวิชา
ความรู้ ครูคนนั้นก็เสื่อมคุณวิเศษตลอดจนลาภยศ เพราะ
ไม่สามารถจะทำการตามหน้าที่ได้ดังสมควร อีกประการหนึ่ง
ครูเป็นผู้รับผิดชอบรักษาชื่อเสียงของโรงเรียน เพราะผู้ปกครอง
เขาส่งเด็กเข้าโรงเรียนไหน ก็ด้วยเขาเชื่อว่าโรงเรียนนั้นฝึกสอน
ดี ครูโรงเรียนนั้นจะมีก็คนก็ตาม ย่อมรับผิดชอบด้วยกันในการ
ที่จะ ฝึก กิริยาอัชฌาสัยเด็กให้ประพฤติตัวดี และ สอน วิชา

ก็ยังคงเป็นความจริง ครูฝึกสอนอบรมนิสัยเด็กอย่างไรในโรงเรียน ก็มักจะป็นนิสัยติดตัวไปเมื่อเป็นผู้ใหญ่ เพราะฉะนั้นถ้าครูฝึกสอนอบรมนิสัยนักเรียนให้ออกไปเป็นคนดีได้ก็ไ้บุญ ถ้าฝึกสอนทางข้างชั่วหรือแม้แต่ไม่คอยป้องกัน ปล่อยให้เด็กได้ความชั่วในเวลาเป็นนักเรียน เช่นคบพวกเพื่อนที่เป็นพาล ได้นิสัยชั่วติดตัวไปจากโรงเรียน ไปเป็นเหตุให้เกิดทุกข์โทษภัย บาปก็ได้แก่ครูด้วย ความรับผิดชอบของครูในข้อนี้จึงอยู่ในทางธรรมผิดกับความรับผิดชอบของข้าราชการแผนกอื่น เป็นต้นว่าพวกกรมการอำเภอ ถ้าปกครองอ่อนแอเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมเทศาฯ นำคนที่ดีไปเปลี่ยนเหตุร้ายก็สงบ แต่ครูผู้ฝึกสอนศิษย์ผิดนั้นถึงจะเปลี่ยนตัวครูผลความผิดก็ยังติดอยู่ที่ตัวนักเรียน และอาจพาให้ผู้อื่นได้รับความทุกข์ยากไปช้านาน

๙. ความรับผิดชอบของครู แม้มีหลายสถานดังแสดงมา ถ้าผู้เป็นครูลູแล้วก็อาจจะระวังตัวได้ไม่ยากนัก จะแนะนำความบางข้อ ซึ่งเห็นว่าเป็นทางดีสำหรับครูคือ

ข้อ ๑ ถือนกธรรม ตั้งใจว่าครูเหมือนกับเป็นพ่อแม่ศิษย์เหมือนกับลูกอันเป็นคติโบราณ เขาจึงเรียกว่า “ลูกศิษย์” ด้วยธรรมดาพ่อแม่ย่อมระวังลูก ไม่ละเลยในการที่จะฝึกสอนให้ดี และคอยป้องกันอยู่เสมอมิให้ลูกตกไปในทางชั่ว แม้ลูกไม่อยู่ในโอวาท จะทำโทษโพลยอย่างไรก็ทำเพียงให้ลูกละชั่วมาหาดี ไม่มีที่จะขาดความรักและความหวังดีในลูก

ข้อ ๒ ประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ ด้วยธรรมดาของเด็กย่อมพอใจเอาอย่างผู้ใหญ่ ครูปรารถนาจะให้นักเรียนมีกิริยาอัธยาศัยอย่างไร ประพฤติตัวเองให้เป็นเยี่ยงอย่าง เด็กก็

ก็ยังคงเป็นความจริง ครูฝึกสอนอบรมนิสัยเด็กอย่างไรในโรงเรียน ก็มักจะเป็นนิสัยติดตัวไปเมื่อเป็นผู้ใหญ่ เพราะฉะนั้นถ้าครูฝึกสอนอบรมนิสัยนักเรียนให้ออกไปเป็นคนดีได้ก็ได้รับบุญ ถ้าฝึกสอนทางข้างชั่วหรือแม้แต่ไม่คอยป้องกัน ปล่อยให้เด็กได้ความชั่วในเวลาเป็นนักเรียน เช่นคบพวกเพื่อนที่เป็นพาล ได้นิสัยชั่วติดตัวไปจากโรงเรียน ไปเป็นเหตุให้เกิดทุกข์โทษภัย บาปก็ได้แก่ครูด้วย ความรับผิดชอบของครูในข้อนี้จึงอยู่ในทางธรรมผิดกับความรับผิดชอบของข้าราชการแผนกอื่น เป็นต้นว่าพวกกรรมการอำเภอ ถ้าปกครองอ่อนแอเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม เทศาๆ นำคนที่ดีไปเปลี่ยนเหตุร้ายก็สงบ แต่ครูผู้ฝึกสอนศิษย์ผิดนั้นถึงจะเปลี่ยนตัวครูผลความผิดก็ยังติดอยู่ที่ตัวนักเรียน และอาจพาให้ผู้อื่นได้รับความทุกข์ยากไปช้านาน

๙. ความรับผิดชอบของครู แม้มีหลายสถานดังแสดงมา ถ้าผู้เป็นครูลຽแล้วก็อาจจะระวังตัวได้ไม่ยากนัก จะแนะนำความบางข้อ ซึ่งเห็นว่าเป็นทางดีสำหรับครูคือ

ข้อ ๑ ถือนกธรรม ตั้งใจว่าครูเหมือนกับเป็นพ่อแม่ศิษย์เหมือนกับลูกอันเป็นคติโบราณ เขาจึงเรียกว่า “ลูกศิษย์” ด้วยธรรมดาพ่อแม่ย่อมระวังลูก ไม่ละเลยในการที่จะฝึกสอนให้ดี และคอยป้องกันอยู่เสมอมิให้ลูกตกไปในทางชั่ว แม้ลูกไม่อยู่ในโอวาท จะทำโทษโพลยอย่างไรก็ทำเพียงให้ลูกละชั่วมาหาดี ไม่มีที่จะขาดความรักและความหวังดีในลูก

ข้อ ๒ ประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ ด้วยธรรมดาของเด็กย่อมพอใจเอาอย่างผู้ใหญ่ ครูปรารถนาจะให้นักเรียนมีกิริยาอัธยาศัยอย่างไร ประพฤติตัวเองให้เป็นเยี่ยงอย่าง เด็กก็

ย่อมจะนิยมกระทำตามให้สำเร็จผลดีในการฝึกสอน

ข้อ ๓ พิจารณาในการฝึกสอนเพื่อให้ศิษย์ได้ประโยชน์ และคุณความดีจริงๆ ดังกล่าวมาก่อนแล้ว ไม่สักแต่ว่าสอนไปตามเวลาและหลักสูตร

๑๐. เนื่องต่อการฝึกสอนเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ศิษย์เมื่อเป็นผู้ใหญ่ จะกล่าวความเพิ่มเติมอีกอย่างหนึ่งสำหรับโรงเรียนผู้หญิง ซึ่งครูและนักเรียนมาฟังปาฐกถาอยู่ในที่นี้ก็มีมาก อันวิชาความรู้สำหรับสอนเด็กผู้ชายกับเด็กผู้หญิงแม่เหมือนกันโดยมาก มีผิดกันบางอย่าง ซึ่งผู้เป็นครูควรถือเป็นคติ ข้อสำคัญนั้นคือ ที่ธรรมดาผู้หญิงต้องเลี้ยงลูก เมื่อแรกเกิด ถ้าเลี้ยงถูกลูกก็รอด เลี้ยงผิดลูกก็ตาย หรือแม่จะรอดอยู่ได้ เด็กนั้นก็จะเป็นคนไม่สมประกอบไปตลอดชีวิต ความรู้สำหรับเลี้ยงเด็กจึงจำเป็นที่ผู้หญิงจะต้องศึกษา แต่มักประมาทกันเสีย ด้วยเห็นว่าผู้หญิงที่มาเป็นนักเรียนอยู่ในโรงเรียนยังเล็ก ยังไม่ถึงเวลาจะต้องเลี้ยงเด็กและสอนเรื่องเลี้ยงลูกเต้าก็น่าอดสู ถ้าใครคิดเห็นเช่นนั้น จะลองถามเด็กนักเรียนดูก็จะปรากฏว่า มีหลายคนที่จะต้องช่วยแม่เลี้ยงน่องเวลาอยู่บ้าน ความจริงอันการที่สอนความรู้สำหรับเลี้ยงเด็กนั้นไม่ได้อยู่ที่เรื่องออกลูกเต้า ข้อสำคัญนั้นอยู่ที่ลูกอ่อนยังบอกทุกข์สุขของตนเองไม่ได้ ผู้เลี้ยงได้แต่สังเกตกิริยาอาการเด็กว่าจะจะเป็นทุกข์หรือเป็นสุข การสังเกตกิริยาอาการจึงเป็นความรู้อย่างหนึ่งซึ่งต้องศึกษาสำหรับเลี้ยงเด็ก ถึงรู้จักสังเกตแล้วยังต้องศึกษาต่อไปอีกว่าจะควรทำอย่างไร เพื่อบำบัดความทุกข์และบำรุงรักษาความสุขของเด็ก แม้เมื่อเด็กพูดได้แล้วก็ยังไม่รู้จักรักษาตัว แม่ยังต้องดูแลประคับประคองและสั่งสอนก่อน

ผู้อื่น นักปราชญ์แต่โบราณจึงกล่าวว่า “แม่เป็นครูคนแรก” อันความรู้สำหรับเลี้ยงเด็กนั้นอาจจะสอนในโรงเรียนได้หลายอย่าง และอาจจัดวิธีสอนให้สนุกสนานแก่นักเรียนได้ด้วย จะชี้พอให้เห็นแต่อย่างหนึ่ง ดังเช่นชวนนักเรียนทำสวนดอกไม้ และให้เลี้ยงสัตว์เชื่อง เช่นนกหรือกระต่ายในบริเวณโรงเรียน แล้วหัดให้นักเรียนดูแลรักษาสวนและสัตว์เลี้ยงนั้นให้ดี ถ้าครูรู้อุบายที่จะแนะนำไชรักเรียนก็จะได้รับความรู้อันเป็นหลักในการเลี้ยงเด็กหลายอย่าง เป็นต้นแต่การสังเกตและการบำบัดทุกข์บำรุงสุขด้วยเอาใจใส่ดูแล ตลอดจนเกิดกรุณาต่อสัตว์และสิ่งซึ่งตนเป็นผู้อุปการะเลี้ยงดู เป็นนิสัยติดตัวไป ถ้ายังมีเด็กหรือแม่บ้านนักเรียนชั้นเล็กๆ ให้นักเรียนชั้นใหญ่หัดเลี้ยงดูอุปการะด้วยก็ยิ่งดี ยังมีข้อหนึ่ง ธรรมดาผู้หญิง โดยมากเมื่อเติบโตย่อมมีผัว เมื่อมีคู่ครองเช่นนั้นก็ต้องช่วยกันทำมาหากิน อันลักษณะการหาเลี้ยงชีพของบุคคลซึ่งเป็นคู่ผัวตัวเมียนั้น โดยมากผัวมักไปทำงานหาเงินมาเลี้ยง ฝ่ายเมียอยู่ดูบ้านเรือนเป็นประเพณีในพื้นที่เมือง เพราะเหมาะแก่ธรรมดา ด้วยผู้ชายมีกำลังมากกว่าผู้หญิง และผู้หญิงต้องเลี้ยงลูกอธิบายที่กล่าวมาแล้ว ความรู้อันวยการบ้านเรือน หรือเรียกโดยย่อว่า “การเรือน” จึงเป็นการสำคัญ ซึ่งควรสอนนักเรียนผู้หญิง ยิ่งกว่าสอนให้เรียนวิชาแก่ผู้ชาย เพราะความรู้การเรือนจะเป็นประโยชน์ และความสุขแก่ตัวเมื่อเติบโตใหญ่มีเหย้าเรือนในภายหน้า การเรื่อนนั้น (ครูผู้หญิงก็เห็นจะรู้ด้วยกันโดยมากแล้ว ทั้งตัวฉันเป็นผู้ชายไม่ชำนาญ) จะกล่าวแต่ที่เป็นส่วนสำคัญ คือ

๑. การสงวนทรัพย์ ใช้จ่ายแต่สมควร อย่าให้เกินรายได้

และคิดใช้ทุนให้เกิดกำไร

๒. การรักษาสมบัติ เป็นตั้งแต่เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้สอย ตลอดจนที่อยู่อย่าให้บุบสลาย หรือโสโครกโสम्म

๓. การประกอบอาหาร รู้จักทำกับข้าวของกิน เรื่องนี้ได้เคยเห็นสอนกันด้วยเข้าใจผิด สำคัญว่าควรหัดให้ ทำของอย่างหรูหรา เช่นไส้กรอก แกงบวด ทองหยิบ และฝอยทอง ซึ่งเศรษฐีเขาทำเลี้ยงพระหัดเช่นนั้นไม่เป็นประโยชน์จริง เพราะนานๆ จึงจะได้ทำ คนบางจำพวกไม่มีกิจต้องทำเลยก็มี ที่ถูกนั้นคือสอนให้รู้จักประกอบอาหารอย่างเช่นกินกันเป็นสามัญ แต่ให้มีรสอร่อย อย่าง ๑ รู้จักระวัง อย่าให้เสียท้อง ของผู้กินอย่าง ๑ สองอย่างนี้เป็นข้อสำคัญในการประกอบอาหาร

๔. การพยาบาล รู้จักปฏิบัติคนไข้ และเลี้ยงเด็กด้วยอีกอย่าง ๑

ความรู้ ๔ อย่างที่กล่าวก็มีสอนในหลักสูตรของโรงเรียน อยู่แล้วมากบ้างน้อยบ้างแทบทุกอย่าง ครูควรเอาใจใส่สอนให้บริบูรณ์ เพื่อประโยชน์ดังกล่าวมา

๑๑. ความรับผิดชอบของครูตามที่พรรณามา เป็นส่วนสามัญศึกษา คือสอนความรู้ซึ่งเด็กทุกคนควรรู้ ส่วนวิสามัญศึกษา คือสอนความรู้ซึ่งจะมีทางหาเลี้ยงชีวิตของนักเรียนเมื่อเติบโตใหญ่นั้น มีข้อสำคัญเป็นหลักอยู่ ๒ ข้อ คือสกุลของเด็ก ข้อ ๑ อุปนิสัยของเด็กอีกข้อ ๑ จะกล่าวอธิบายพอให้เป็นอุทาหรณ์ ยกตัวอย่างดังเด็กเป็นลูกชานา ถ้าครูฝึกสอนให้เป็นเสมียน เมื่อเด็กนั้นเติบโตใหญ่ขึ้นก็ต้องทิ้งการทำงานไปเที่ยวหางานรับจ้างเขาเป็นเสมียน ไม่สามารถจะช่วยพ่อแม่ประกอบ

การอาชีพของวงศ์สกุล ครั้งถึงเวลาได้ไรรุ่นของพ่อแม่เป็นมรดก ตกถึงตัวก็จะต้องขายให้ผู้อื่น เพราะไม่สามารถจะทำได้เอง อย่างนี้เรียกว่าสอนผิดฐานะสกุลอันต้องระวังอย่าง ๑ ข้อที่ว่า ด้วยอุปนิสัยนั้น คือเด็กบางคนอาจมีอุปนิสัยแปลกวงศ์สกุล ดังเช่นเป็นลูกชานา แต่ฉลาดว่องไวในการคิดเลข เช่นนั้น ก็ควรเปลี่ยนให้เรียนวิชาอันอาศัยคิดเลขเป็นหลักตามอุปนิสัย เพราะวิชานั้นอาจจะเกิดประโยชน์แก่ตัวเด็กในภายหน้ายิ่งกว่า ไปทำไร่ไถนา ถึงกระนั้นก็ควรบอกพ่อแม่ให้รู้ก่อนเขาจะได้ ตระเตรียมมิให้เสียทางอาชีพของวงศ์สกุล

๑๒. คราวนี้จะว่าด้วยบุญของครู ซึ่งมีผิดกับของบุคคล จำพวกอื่น เหมือนอย่างสมุหเทศาภิบาลก็ดี หรือว่าผู้ว่าราชการ จังหวัดก็ดี ถ้าบังคับบัญชาการดี คนทั้งหลายก็พากันนิยมนับถือ แต่ว่าเพียงในอาณาเขตมณฑลหรือจังหวัดที่ได้ปกครอง แต่ครูนั้น ศิษย์ที่ออกจากโรงเรียนไปแล้ว แยกย้ายกันไปอยู่ตามมณฑล และจังหวัดต่างๆ ไม่มีเขตคั้น ถ้าครูสอนดี เขาไปได้ดี มีความสุข เขาก็คิดถึงคุณครู ผู้เป็นครูเช่นนั้นย่อมมีผู้คอยอุปการะตอบแทน บุญคุณอยู่แพร่หลาย คล้ายกับมีประกันภัยสำหรับความทุกข์ ยากอยู่ตลอดชีวิต มีตัวอย่างฉันได้เคยเห็นครูที่ตกไร่ได้ยาก มี ศิษย์เก่าช่วยเลี้ยงดูอุปการะให้พ้นความเดือดร้อนมาหลายคน ผลบุญอย่างว่ามานี้ มีแต่สำหรับผู้เป็นครู ท่านทั้งหลายที่อยู่ ในที่นี้ก็เคยมีครูแทบทุกคน คงจะเห็นจริงดังฉันกล่าวโดยมาก

ว่าด้วยข้าราชการ

๑๓. ปาฐกถาที่แสดงวันนี้ ฉันตั้งใจจะกล่าวแต่เรื่องที่เป็น

สาธารณประโยชน์อันโลมตามบุคคลต่างจำพวกที่พากันมาฟัง จึงกล่าวถึงเรื่องการเรียนให้นักเรียนฟัง กล่าวถึงเรื่องการสอนให้ ครูทั้งหลายฟัง คราวนี้จะกล่าวถึงเรื่องทำราชการให้ข้าราชการ ฟัง แต่เพื่อจะรักษาระเบียบของปาฐกถา จะว่าแต่ด้วยคติเบื้องต้น ทำนองเดียวกับ ก.ข. ของกระบวนการทำราชการ อันธรรมดา คนทำราชการก็ย่อมหมายจะดีด้วยกันทั้งนั้น แต่กระบวนการ ความประพฤตินี้หวังจะให้ได้รับความดีมักผิดกัน มีคติบางอย่างซึ่งคนโง่เขลาหรือคนฉลาดแต่เสเพลมักประมาทไม่ถือว่าเป็นการสำคัญ แต่ที่จริงเป็นการสำคัญอย่างยิ่ง เพราะอาจจะพาไปให้ได้ดีหรือ ได้ชั่วในปลายมือ ตัวอย่างมีปรากฏเป็นอันมาก จะยกกล่าว อธิบายในปาฐกถานี้พอให้เห็นว่าสำคัญอย่างไร

อย่างที่ ๑ คือ การเลี้ยงตัว คนทำราชการควรระวังเป็น นิจอย่าใช้เงินให้มากกว่าผลประโยชน์ที่ได้ เพราะการใช้เงินเกิน ที่ได้ย่อมเกิดหนี้สิน เมื่อเป็นลูกหนี้ชั้นแรกก็ยืมเงินเพื่อนฝูงใช้หนี้ ครั้งยืมเขาบ่อยเข้าเขาไม่ให้ก็ต้องเที่ยวกู้เงินผู้อื่นด้วยยอมเสีย ดอกเบี้ยให้เขาเพิ่มทางเสียเพิ่มยิ่งขึ้นอีก เริ่มนำความลำบากเกี่ยว เข้ามาถึงตำแหน่งราชการของตน เพราะถูกเจ้าหนี้เร่งรัดและ จะร้องฟ้อง ให้ต้องล้มละลายเสียชื่อเสียง ผู้เป็นลูกหนี้สั่นคิด กึ่งประพฤตินี้ชั่ว เช่นรับสินบน หรือเล่นการพนันด้วยหวังชนะ หรือยักยอกเงินของผู้อื่น แม้ที่สุดจนเงินหลวง ซึ่งตัวเป็นผู้รักษา ไปใช้หนี้ แต่แรกก็ตั้งใจว่าจะเอาไปพอแก้ขัดแล้วจะหามาใช้คืน แต่เมื่อไม่สมหวังก็เลยหลบหนีหรือทำชั่วร้ายแรงหนักขึ้น จน ต้องโทษภัยถึงหักโค่นในที่สุด บรรดาคติที่ปรากฏว่าข้าราชการ ต้องถูกถอดถอนและรับราชทัณฑ์ด้วยเรื่องเงิน มักเกิดแต่เริ่มใช้

เงินมากกว่าผลประโยชน์ที่ตนได้เป็นมูลเหตุแทบทุกเรื่อง เพราะฉะนั้น ผู้ที่ทำราชการควรถือเป็นคนดีอย่าง ๑ ซึ่งต้องระมัดระวังในการเลี้ยงชีพ อย่าใช้เงินให้เกินกว่าที่ได้

อย่างที ๒ คือ รู้จักงาน อันกระบวนทำงานนั้นไม่ต้องป่วยการกล่าวถึงผู้ที่บิดพลิ้วหลีกเลี่ยงการงาน อันยอมไม่ได้ดีเป็นธรรมดา ถึงผู้ที่เต็มใจทำงาน ถ้าทำโดยประมาท เช่น มั่งง่ายหรือมักเกี้ยวแย่งผู้อื่น หรือว่าด้วยสำคัญผิด เช่น ไปชอบทำงานนอกหน้าที่ยิ่งกว่างานประจำตำแหน่งของตน ผู้ทำก็มีใครได้ดีเพราะทำไม่ถูกทาง ทางที่ถูกนั้นควรมุ่งทำงานในตำแหน่งของตน ให้สำเร็จ นั้นเป็นสำคัญ จะยกตัวอย่างเช่นว่าเป็นเสมียนเบื้องต้นควรเอาใจใส่ศึกษาให้รู้งานในหน้าที่ของตนมีอย่างไรบ้าง แล้วตั้งใจทำงานนั้นๆ ให้สำเร็จทันการเสมอไป เช่นว่านี้เป็นทางที่ถูกอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ นั้น ต้องพิจารณาดูว่างานอันเป็นหน้าที่ของตนนั้นเขาประสงค์จะให้ดีเพียงใด ถ้าความรู้ของตนยังบกพร่องก็ชวนขวนขวายศึกษาให้สามารถทำได้ถึงอย่างดีนี้เป็นทางที่ถูกอีกอย่าง ๑ เพียง ๒ อย่างที่กล่าวมานี้ ถ้าใครอุตสาหะพยายามทำได้ก็คงได้ดี งานอย่างอื่นนอกจากงานเสมียนก็เป็นทำนองเดียวกัน เพราะธรรมดางานที่ทำจะเป็นงานหลวงก็ตามหรือว่างานของผู้อื่นก็ตามยอมประสงค์ตรงทำให้สำเร็จดีเป็นสำคัญ ถ้าผู้ใดสามารถทำงานให้สำเร็จได้ดีดังประสงค์เขาก็ย่อมยกย่องผู้นั้น และให้ทำงานที่สำคัญยิ่งขึ้นโดยอันดับ ก็จะได้ดีแก่ตัวยิ่งๆ ขึ้นไป ความมุ่งหมายทำงานให้สำเร็จดี จึงควรถือเป็นคนดีอย่าง ๑

อย่างที ๓ คือ ความซื่อตรง อันคนทำการงานย่อมมี

เวลาพลาดพลั้ง ที่จะไม่พลาดพลั้งบ้างเลยนั้นน้อยนัก แต่เหตุที่พลาดพลั้งผิดกันเป็นข้อสำคัญ อย่างหนึ่งเป็นด้วยประมาท ยกตัวอย่างดังเช่น มีความผิดด้วยเกียจคร้าน หรือเพราะเมามาย ชั่วคราว หรือเพราะเกิดโทษเหล่านี้ ถึงจะถูกลงโทษทัณฑ์ เมื่อพ้นโทษแล้วก็คืนดี เพราะไม่ขาดความซื่อตรง แต่ถ้าที่พลาดพลั้งเกิดด้วยทำทุจริตขาดความซื่อตรง เช่นรับสินบนหรือฉ้อโกง กดขี่เขาเอาประโยชน์แก่ตนเหล่านี้ ถึงพ้นโทษแล้วก็ไม่คืนดีได้ ดังแต่ก่อน เพราะใครเคยเป็นคนคดแล้วเขาไม่ไว้ใจ ด้วยเห็นว่า ถ้ามีโอกาสเมื่อใดก็อาจจะคดอีก ความซื่อตรงจึงเป็นหลักที่จะให้ผู้อื่นไว้วางใจ ความไว้วางใจของผู้อื่นเป็นคุณสมบัติสำคัญ อย่างยิ่งของข้าราชการ เป็นผู้น้อยถ้านายไว้วางใจก็มักได้เลื่อนยศศักดิ์ ถ้าผู้ที่เสมอกันไว้วางใจ ทำการงานก็สะดวกเพราะเขา ย่อมพอใจช่วยเหลือ ถ้าเป็นผู้ใหญ่ซึ่งผู้น้อยที่อยู่ในบังคับบัญชา ของตนไว้วางใจก็มีอำนาจ อันอำนาจนั้นมิได้มีด้วยอาชญา มิ ด้วยคนทั้งหลายไว้วางใจในความซื่อตรงเป็นสำคัญ ความซื่อตรง จึงควรถือเป็นคติอย่าง ๑

อย่างที่ ๔ ความอดทน ผู้ที่ยังไม่เคยเป็นข้าราชการมักจะ เข้าใจกันว่าคนทำราชการนั้นมีความสุขมาก ได้ทั้งยศทั้งอำนาจ และได้เงินฟุ่มเฟือยไม่ต้องขวนขวายทำมาหากิน ชอบเรียกกันว่า “มีบุญ” มิใคร่มีใครรู้ว่าข้าราชการมีความทุกข์ยากลำบาก อย่างไม่รู้บ้าง ต่อเมื่อเข้ารับราชการจึงเริ่มรู้ว่าความลำบาก แม้ จนความอดอยากตรากตรำตลอดจนความทุกข์ร้อนรำคาญใจ ก็แก่คนทำราชการไม่น้อยกว่าบุคคลที่ประกอบการอื่นเป็น อาชีพ บางคนเข้ารับราชการ พอถูกความลำบากเข้าบ้างก็เกิด

เป้าหมายคิดหลักเลี่ยงหาความสุข คนเช่นนั้นเป็นไม่ได้ดี ผู้ได้ดี
ในราชการนั้น เพราะเขาอดทนต่อความลำบาก ถ้าใครจะรู้ข้อนี้
ให้ถ่องแท้ก็จงลองถามข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ตั้งแต่เจ้าคุณเทศา
เป็นต้น แม้ถามรายตัวลงมา ก็จะได้ความอย่างเดียวกันว่ายิ่ง
ผู้สูงศักดิ์ก็ยิ่งเคยลำบากตรากตรำมากยิ่งขึ้น และเพราะเขาได้
อดทนต่อความลำบากมาจึงได้ดีถึงเพียงนี้ ความอดทนจึงเป็น
ข้อสำคัญอันหนึ่งของข้าราชการ ถ้าใครอยากหาแต่ความสุข
อย่าเข้ารับราชการจะดีกว่า ถ้าเข้าทำราชการแล้วต้องอุทิศตัว
ยอมอดทนความลำบากแลกเอาประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง เช่น
นั้นจึงจะได้ดีในราชการ

ความที่กล่าวมา ๔ อย่างนี้ เป็นคติเบื้องต้นของคนทำ
ราชการเหมือนกันหมด ถ้าใครเอาใจใส่สำเหนียกและถือไว้
มั่นคงก็ย่อมจะได้ดี

ได้แสดงปาฐกถาให้ท่านทั้งหลายฟังพอสมควรแก่การ
และเวลามาถึงที่สุดฉันขออำนาจพรแก่ท่านทั้งหลายให้เจริญ
อายุ วรรณะ สุขะ พละ สถาพรจงทุกประการเทอญ

คติธรรมและแนวคิดสำคัญบางประการ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ

ราชาธิปไตย

ราชาธิปไตยย่อมเป็นหน้าที่ที่จะต้องปกครองไพร่บ้าน
พลเมือง โดยมุ่งหมายจะให้ความเจริญทั้งทรัพย์สินสมบัติและ
คุณสมบัติ การอย่างใดถึงจะได้ผลประโยชน์แก่ราชาธิปไตย
ถ้าหากว่า ได้ด้วยการประพฤติชั่วของราษฎร เช่น การเสฟสุรา
 เป็นต้น ราชาธิปไตยไม่ควรจะทำนุบำรุงอย่างนั้นให้เจริญ

ความรับผิดชอบ

ความรู้เห็นทั้งปวงอันได้มาโดยตำแหน่งหน้าที่ราชการ
ทั้งนั้น ธรรมดาผู้ที่ได้เป็นรัฐบุรุษของบ้านเมืองถึงจะออกจาก
ตำแหน่งหน้าที่ไปแล้วก็ไม่สามารถปลดเปลื้องความรับผิดชอบ
ในหนหลังได้ขาดได้ทีเดียว เปรียบว่าถ้าคนธรรมดา เช่น หม่อมฉัน
ทำความลำบากให้แก่คนภายหลัง หม่อมฉันก็ต้องรับทุกขนั้น
ต่อไปไม่สิ้นสุด (สาส์นโต้ตอบกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศฯ)

ค่าของชีวิตมนุษย์

ขอให้เข้าใจว่า ชีวิตมนุษย์จะเป็นชีวิตของผู้ใดก็ตาม จะ
เป็นชาติใดก็ตาม ภาษาใดก็ตาม เป็นของมีราคาเหมือนชีวิตของ
ตนเอง ธรรมะในศาสนาก็ดี กฎหมายบ้านเมืองก็ดี ย่อมถือเอา
ความข้อนี้เป็นอย่างเดียวกันคือ ต้องระวังชีวิตมนุษย์อย่าให้เสีย

ไปด้วยใช้เหตุ

การเลือกคนใช้

การเลือกคนใช้ให้เหมาะแก่ตำแหน่ง เป็นสิ่งที่สำคัญ สำหรับผู้เป็นนายคน การที่จะรู้ว่าถูกหรือผิดนั้น จะต้องขยัน เอาใจใส่ดูอยู่เสมอว่า ผลงานที่เขาทำนั้นเป็นอย่างไร ถ้าเขาทำ ได้ดี ต้องยอมให้ว่าเป็นความดีของเขาเอง เราจะรับเอาได้แต่ เพียงว่าเลือกคนถูก ถ้าเขาทำผิด เราต้องรับเสียเองว่าเพราะ เราเลือกเขาๆ จึงมีโอกาสทำผิด ทั้งนี้ เพราะอำนาจอยู่ที่ไหน ความรับผิดชอบต้องอยู่ที่นั่นด้วย

ผู้รับงานใหม่

ถ้าเรียกผู้ใดมาสั่งงานจะให้ไปรับตำแหน่งใหม่ ผู้นั้น ตอบว่าได้โดยเร็วและอายนั้นก็ทำได้อายนี้ก็ง่ายละก็ เตรียมห คนใหม่ไว้ได้ทันที แต่ถ้าคนใดหนักใจ ซักถามถี่ถ้วน เห็นความ ลำบากละก็เรานอนตาหลับได้

ความสำคัญของรายได้ของรัฐ

การปกครองทุกวันนี้ ก็ผิดกับแต่ก่อนเหมือนกัน ความ สำเร็จในสิ่งทั้งปวงอยู่ที่เงินๆ เป็นใหญ่ รวมความว่า รัฐบาลก็ ต้องการเงิน ที่ดิน ที่รกร้างว่างเปล่าอยู่นั้น ไม่มีประโยชน์อะไร เมื่อมีผู้ทำเป็นเรือกสวนไร่นาขึ้น ภาษีอากรเฉพาะที่ดินก็ได้ และยังได้ภาษีขาออกอีกด้วย และยังมีภาษีจากกุลี

อำนาจของผู้ปกครอง

เจ้าคุณ อำนาจอยู่ที่ราษฎรเชื่อถือ ไม่ใช่อยู่ที่พระแสง
ราชสัตราก็จะไปอยู่ที่ไหนก็ตาม ถ้าเจ้าคุณทำให้ราษฎรเชื่อถือ
ด้วยความศรัทธาแล้ว ไม่มีใครถอดเจ้าคุณได้แม้ในหลวง เพราะ
ท่านก็ทรงปรารถนาให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขเช่นเดียวกัน

การคัดเลือกผู้ใหญ่ให้มีความรับผิดชอบงานบ้านเมือง

ต้องเป็นผู้มีบ้านเรือนเป็นหลักแหล่ง บ้านเรือนมั่นคง
เรียบร้อย ตนเองเป็นหัวหน้าครอบครัวที่น่านับถือ ลูกบ้านมี
ความสามัคคี มีความสุขทั่วหน้ากัน นอกจากนี้ยังต้องมีวิชา
ความรู้

การแต่งตั้งเลื่อนชั้นข้าราชการ

การที่จำเป็นเจ้าเมืองนั้น ถ้าหากว่าผู้นั้นเป็นนายอำเภอ
ดี ปฏิบัติการดี ก็จะได้รับเลือกให้เป็นเจ้าเมืองได้ทุกคน แต่
ถ้าหากว่าเป็นเจ้าเมืองดี มิใช่ว่าจะเป็นเทศาได้ทุกคน เพราะ
เทศาภิบาลเป็นตำแหน่งสำคัญ ที่ผู้ดำรงตำแหน่งจำต้องมีความ
คิดกว้างขวาง ฉะนั้น เมื่อฉันเห็นว่า ท่านเจ้าคุณไม่สามารถ
เป็นเทศาภิบาลได้ ฉันก็อยากจะขอร้องอย่างตรงไปตรงมา
ว่า ท่านเจ้าคุณอย่าเป็นเทศาภิบาลเลยนะ เพราะเหตุการณ์
มันเปลี่ยนแปลงไปมาก ฉันทราบว่า ท่านเจ้าคุณยังไม่สามารถ
ทำงานเช่นนี้ได้ ถ้าหากฉันขึ้นตั้งส่งไป จะทำให้เสียชื่อเสียง
เท่ากับฉันฆ่าท่านเจ้าคุณเสียเปล่าๆ เอาบ้านาญเมื่อแก่จะดี
เป็นสุขกว่า

รางวัลสูงสุด

รางวัลสูงสุดอยู่ที่ค้นความชั่วไม่พบในตัวเราเอง การติ
การชม เป็นเรื่องของคนอื่น เขาจริงจังบ้าง ไม่จริงจังบ้าง จะไปยุ่ง
ด้วยทำไม บาปบุญเป็นของเขาเอง

การประเมินผลการปฏิบัติหน้าที่

ที่จะรู้ได้ว่า ที่ใดเรียบร้อย หรือไม่เรียบร้อยนั้น ไม่มี
อะไรดียิ่งกว่าฟังเสียงราษฎร ถ้าราษฎรมีเสียงร้องเดือดร้อน
อยู่แล้ว ถึงแม้การออฟฟิศจะเรียบร้อยหรือการอย่างอื่นจะดี ก็ไม่
ชื่อว่าเรียบร้อย

การเป็นผู้นำ

การเป็นผู้นำนั้น ต้องให้รองเท้าขาดก่อนกางเกง คือ
ต้องออกตรวจตราจนรองเท้าขาด ไม่ใช่นั่งเก้าอี้จนกางเกงขาด
เพราะหลักโบราณก็มีอยู่ว่า จงคิด จงสั่ง จงตรวจ

ความมุ่งหมายในการปกครอง

ความมุ่งหมายของการปกครองทั้งอย่างใหม่และอย่างเก่า
ก็อยู่ในจะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน แต่เข้าใจอธิบาย
คำ อยู่เย็นเป็นสุข นั้น ผิดกัน อย่างเก่าถือว่า ถ้าบ้านเมือง
ปราศจากภัยต่างๆ เช่น โจรผู้ร้ายเป็นต้น ก็เป็นสุข...ความคิดที่ว่า
จะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ต้องจัดการทำนุบำรุงในเวลา
บ้านเมืองเป็นปกติ เป็นคติเกิดขึ้นใหม่

ความมุ่งหมายของงานโยธา

การโยธาสำหรับบ้านเมืองนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ การโยธาที่เป็นเครื่องประดับบ้านเมือง ซึ่งได้แก่ การซึ่งได้ทำขึ้นแล้ว จะทำให้บ้านเมืองสวยงามยิ่งขึ้น กับการโยธาที่ไม่เป็นเครื่องประดับบ้านเมือง ซึ่งได้แก่สิ่งที่จำเป็นต้องมี แม้ว่าถึงทำขึ้นจะไม่ทำให้บ้านเมืองสวยงาม แต่ก็ทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้นได้

บรรณานุกรม

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์พระบิดาของกระทรวงมหาดไทย ที่ระลึกเนื่องในงานวันเกิดห้องดำรงราชานุภาพ ๑๐๐ ปี กระทรวงมหาดไทย ๑ เมษายน ๒๕๓๕. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๕.

_____. “คำแนะนำความประพฤติสำหรับข้าราชการหัวเมือง ซึ่งมีตำแหน่งในการปกครอง” ใน สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับงานกระทรวงมหาดไทย. หน้า ๓๗-๔๙. กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

_____. “พระโอวาทของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานที่โรงเรียนเมืองปัตตานี” ใน สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับงานกระทรวงมหาดไทย. หน้า ๕๐-๖๒. กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

คณะผู้จัดทำหนังสือพระโอวาทและคติธรรม
ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

คณะที่ปรึกษา

นายวิบูลย์ สงวนพงศ์	ปลัดกระทรวงมหาดไทย
นายภาณุ อุทัยรัตน์	รองปลัดกระทรวงมหาดไทย
นายประภาศ บุญยินดี	รองปลัดกระทรวงมหาดไทย
หม่อมหลวงปนัดดา ดิศกุล	รองปลัดกระทรวงมหาดไทย
นายแก่นเพชร ช่วงรังษี	รองปลัดกระทรวงมหาดไทย
นายจรินทร์ จักกะพาก	รองปลัดกระทรวงมหาดไทย
นายพินัย อนันตพงศ์	ที่ปรึกษาโครงการ
นางสายไหม จบกมลศึก	ที่ปรึกษาโครงการ

คณะทำงาน

นายทรงศนะ วิชัยธนพัฒน์
ผู้อำนวยการสถาบันดำรงราชานุภาพ
นางสุกานดา วรเชษฐบัญชา
ผู้เชี่ยวชาญด้านนโยบายและแผน สถาบันดำรงราชานุภาพ
หัวหน้ากลุ่มพัฒนาระบบบริหาร
นางสาวประภาศรี พิษณุพงควิชชา
ผู้อำนวยการส่วนวิจัยและพัฒนา สถาบันดำรงราชานุภาพ
นางปานิสรา วงษ์วานิช
ผู้อำนวยการส่วนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สถาบันดำรงราชานุภาพ
นายอภิชัย ชัยชมภู
ผู้อำนวยการส่วนพัฒนาและบริหารจัดการความรู้ สถาบันดำรงราชานุภาพ
นายทัฬหเทพ สุนทรพลเชฏฐ์
ผู้อำนวยการส่วนพัฒนาระบบการตรวจราชการ
นางสาวสมทรง บุญญภัทโร
นักวิเคราะห์นโยบายและแผนชำนาญการพิเศษ

บรรณาธิการบริหาร
นายทรงคนะ วิชัยธนพัฒน์
ผู้อำนวยการสถาบันตำรางราชานุภาพ

หัวหน้ากองบรรณาธิการ
นางสาวประภาศรี พิษณุพงควิชา
ผู้อำนวยการส่วนวิจัยและพัฒนา สถาบันตำรางราชานุภาพ

กองบรรณาธิการ
นายไพบุลย์ โพธิ์สุวรรณ
นางสาวลักขณา โชติคุด
นางสาวสุพัตรา แก้วมุกดา
นายวัชรพงษ์ จิโส๊ะ
นางสาวอุบลรัตน์ จันมาลา
นางสาวกนกวรรณ ต๊ะม่าน

“เจ้าคุณ อำนาจอยู่ที่ราษฎรเชื่อถือ
ไม่ใช่อยู่ที่พระแสงราชสีห์ตรา...”

อำเภอรามภาพ

สถาบันดำรงราชานุภาพ
สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย